ΣΟΣΑΝΑ ΖΟΥΜΠΟΦ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΥΤΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Ο αγώνας για ένα ανθρώπινο μέλλον στο μεταίχμιο της Νέας Εξουσίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΕΤΣΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

9 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 2011: ΕΝΑ ΚΑΤΑΛΛΗΛΟ ΕΔΑΦΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΥΤΙΚΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ

Θεριεύαν κίνδυνοι και ο κολασμός,
Και στον δρόμο της επιστροφής σκοποί ήταν αγγέλοι
Στη στράτα ποιητή και νομοθέτη εμπρός

Γ. Χ. Ονγεν
Σονέτα από την Κίνα, II

Στις 9 Αυγούστου 2011 τρία γεγονότα τα οποία απείχαν χιλιάδες χιλιόμετρα μεταξύ τους αντανακλούσαν τον οργώδη ορίζοντα και τους διαφαινόμενους κινδύνους ενός ανατέλλοντος πολιτισμού της πληροφορίας. **1.** Η πρωτοπόρος της Σίλικον Βάλεϊ, η Apple, η εταιρεία η οποία επαγγελλόταν ένα ψηφιακό όνειρο νέων λύσεων σε παλαιά οικονομικοκοινωνικά προβλήματα, ξεπερνά την Exxon Mobile ως η υψηλότερα κεφαλαιοποιημένη επιχείρηση παγκοσμίως. **2.** Ο θάνατος ενός άντρα από πυρά αστυνομικών στο Λονδίνο πυροδοτεί μεγάλης έκτασης ταραχές σε όλη την πόλη. Οι ταραχές δεν αργούν να εξαπλωθούν σε ολόκληρη τη χώρα, η οποία κατακλύζεται από ένα κύμα βίαιων διαμαρτυριών. Μια δεκαετία ραγδαίας ψηφιακής ανάπτυξης δεν είχε καταφέρει να μετριάσει τις επιπτώσεις της οδυνηρής λιτότητας των νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών και των ακραίων ανισοτήτων που αυτές δημιούργησαν. Ήταν πάρα πολλοί αυτοί που αισθάνονταν πως τους είχε αφαιρεθεί η πρόσβαση στο μέλλον, με την οργή και τη βία να φαντάζουν οι μόνες τους διέξοδοι. **3.** Οι Ισπανοί πολίτες διατρανώνουν το δικαίωμά τους για ένα ανθρώπινο μέλλον όταν υψώνουν το ανάστημά τους στην Google απαιτώντας το «δικαίωμα στη λήθη». Αυτό το γεγονός-ορόσημο αφυπνίζει τον κόσμο όσον αφορά την ταχύτητα με την οποία το ανεκτίμητο όραμα ενός δικαιότερου και δημοκρατικότερου ψηφιακού μέλλοντος μετατρέπεται σε εφιάλτη χωρίς εμείς να το συνειδητοποιούμε, προδιαγράφοντας μια παγκόσμια πολιτική αντιπαράθεση πάνω στο

ζήτημα της συγχώνευσης ψηφιακής τεχνολογίας και καπιταλιστικών επιδιώξεων. Ξαναζούμε αυτή τη μέρα του Αυγούστου καθημερινά, σαν σε αρχαίο θρύλο, καταδικασμένοι να διαγράφουμε την ίδια κυκλική τροχιά μέχρι τελικά η ψυχή του πολιτισμού της πληροφορίας να διαμορφωθεί από τις δημοκρατικές ζυμώσεις, την καπιταλιστική ισχύ, την άγνοια ή την αδράνεια.

I. Η Apple τροποποιεί την αγορά

Η Apple επέβαλε με εμφατικό τρόπο την παρουσία της στη μουσική σκηνή εν μέσω μιας μαινόμενης μάχης μεταξύ ζήτησης και προσφοράς. Από τη μια ήταν παραταγμένοι νέοι άνθρωποι των οποίων ο ενθουσιασμός για το Napster και άλλους τύπους ανταλλαγής μουσικών αρχείων είχε μεταφραστεί σε ένα νέο μοντέλο ζήτησης: κατανάλωση όπως τη θέλω εγώ – αυτό που θέλω, όταν το θέλω, όπου το θέλω. Απέναντί τους βρίσκονταν τα ανώτερα στελέχη της μουσικής βιομηχανίας τα οποία επέλεξαν να ενσταλάξουν τον φόβο και να εκριζώσουν αυτή τη ζήτηση βάζοντας στο στόχαστρο και διώκοντας ορισμένους από τους πιο ενθουσιώδεις χρήστες του Napster. Η Apple γεφύρωσε αυτό το χάσμα με μια εμπορικά και νομικά βιώσιμη λύση η οποία εναρμόνισε την εταιρεία με τις μεταβαλλόμενες ατομικές ανάγκες, τηρώντας ταυτόχρονα τις προσταγές της βιομηχανίας. Το Napster τροποποίησε τη μουσική βιομηχανία, αλλά, όπως φαίνεται, η Apple τροποποίησε τον καπιταλισμό.

Μερικές φορές ξεχνάμε πόσο εντυπωσιακή ήταν πραγματικά η άνοδος της Apple. Τα κέρδη της εταιρείας εκτοξεύτηκαν – κατά κύριο λόγο χάρη στις πωλήσεις των iPod/iTunes/iPhone. Το *Bloomberg Businessweek* χαρακτήρισε «σαστισμένους» τους αναλυτές της Γουόλ Στριτ μπροστά στο ανεξήγητο «θαύμα» της Apple. Ένας από αυτούς δήλωσε κατάπληκτος: «Ορισμένες από τις προοπτικές δεν μπορούμε καν να τις μοντελοποιήσουμε. [...] Θυμίζει θρησκεία».[1] Τα νούμερα παραμένουν ακόμη και σήμερα δυσθεώρητα: Τον Οκτώβριο του 2003, τρεις μέρες μετά το λανσάρισμα της συμβατής με τα Windows πλατφόρμας των iTunes, οι ακροατές είχαν κατεβάσει ένα εκατομμύριο αντίγραφα του δωρεάν λογισμικού των iTunes και είχαν αγοράσει ένα εκατομμύριο τραγούδια, κάνοντας τον Στιβ Τζομπς (Steve Jobs) να προβεί στην εξής ανακοίνωση: «Σε λιγότερο από μία εβδομάδα σπάσαμε κάθε ρεκόρ και γίναμε η μεγαλύτερη διαδικτυακή εταιρεία

στον χώρο της μουσικής παγκοσμίως».[2] Μέσα σε έναν μήνα τα κατεβασμένα τραγούδια είχαν φτάσει τα πέντε εκατομμύρια, τρεις μήνες αργότερα τα δέκα εκατομμύρια και έπειτα από άλλους τρεις μήνες τα είκοσι πέντε εκατομμύρια. Τεσσεράμισι χρόνια αργότερα, τον Ιανουάριο του 2007, ο αριθμός είχε ανέλθει στα δύο δισεκατομμύρια κι έπειτα από έξι χρόνια, το 2013, στα 25 δισεκατομμύρια. Το 2008 η Apple ξεπέρασε τη Walmart ως ο μεγαλύτερος έμπορος μουσικής στον κόσμο. Οι πωλήσεις του iPod ήταν αντιστοίχως θεαματικές· ξεκινώντας από το ένα εκατομμύριο συσκευές μηνιαίως, με το λανσάρισμα των iTunes, εκτοξεύτηκαν στα εκατό εκατομμύρια λιγότερο από τέσσερα χρόνια αργότερα, οπότε και η Apple ενέταξε τις λειτουργίες του iPod στο επαναστατικό iPhone, άλλη μια καινοτομία η οποία αύξησε εντυπωσιακά την κλίση των διαγραμμάτων κερδοφορίας της εταιρείας. Το 2017 μελέτη για τις χρηματιστηριακές αποδόσεις έδειξε πως η Apple είχε αποφέρει στους επενδυτές της περισσότερα κέρδη από κάθε άλλη αμερικανική εταιρεία του προηγούμενου αιώνα.[3]

Εκατό χρόνια πριν από το iPod η καθιέρωση της μαζικής παραγωγής άνοιξε τον δρόμο προς μια νέα εποχή, αποκαλύπτοντας ένα παράλληλο σύμπαν· την οικονομική δυναμική που κυοφορούσε η νέα και ανεξερεύνητη τότε τάξη των μαζικών καταναλωτών οι οποίοι επιθυμούσαν αγαθά σε προσιτές τιμές. Ο Χένρι Φορντ μείωσε την τιμή του αυτοκινήτου κατά 60%, εφαρμόζοντας μια επαναστατική βιομηχανική λογική η οποία συνδύαζε υψηλό όγκο παραγωγής και χαμηλό κόστος ανά μονάδα. Τη λογική αυτή την ονόμασε «μαζική παραγωγή» και η ουσία της συνοψίζεται στο διάσημο απόφθεγμά του «Μπορείς να έχεις ό,τι χρώμα αυτοκίνητο θες, αρκεί να είναι μαύρο».

Αργότερα, ο Άλφρεντ Σλόουν της General Motors επεκτάθηκε επί της ίδιας αρχής: «Όταν πλέον έχουμε να παρουσιάσουμε ένα προϊόν [στους καταναλωτές], είμαστε εκ των πραγμάτων αναγκασμένοι να το πουλήσουμε λόγω της τρομερής επένδυσης που προϋποθέτει η διάθεσή του στην αγορά».[4] Το επιχειρηματικό μοντέλο της μουσικής βιομηχανίας ήταν οικοδομημένο στην υπαγόρευση των επιλογών των καταναλωτών κατά τα διδάγματα του Φορντ και του Σλόουν. Τα ανώτερα στελέχη των εταιρειών επένδυαν στην παραγωγή και στη διανομή των CD, και αυτά ήταν πλέον που θα έπρεπε να αγοράσουν οι πελάτες.

Ο Χένρι Φορντ ήταν από τους πρώτους που χτύπησαν φλέβα χρυσού εκμεταλλευόμενος τις προοπτικές της μαζικής κατανάλωσης με το Model T. Όπως και στην περίπτωση του iPod, το εργοστάσιο πα-

ραγωγής του Model T. δυσκολευόταν να ανταποκριθεί στην εκτινασσόμενη ζήτηση. Η μαζική παραγωγή είχε τεράστιο πεδίο εφαρμογής, το οποίο και εκμεταλλεύτηκε αλλάζοντας το παραγωγικό πλαίσιο και επενεργώντας σε όλους τους τομείς της οικονομίας ανά τον κόσμο. Έτσι, η κυριαρχία του νεόκοπου καπιταλισμού της μαζικής παραγωγής καθιερώθηκε ως η βασική πλουτοπαραγωγική οδός του 20ού αιώνα.

Οι καινοτομίες των iPod/iTunes έφεραν τα πάνω κάτω σε αυτή την αιωνόβια βιομηχανική λογική. Αξιοποιώντας τις νέες δυνατότητες της ψηφιακής τεχνολογίας, *ανέστρεψαν τη φορά* της κατανάλωσης. Η Apple επαναπροσδιόρισε τη σχέση μεταξύ ακροατών και μουσικής με μια ιδιαίτερη εμπορική λογική η οποία, αν και πλέον ίσως δεν μας προκαλεί εντύπωση, όταν πρωτοεμφανίστηκε υπήρξε επαναστατική.

Το επίτευγμα της Apple στηριζόταν σε ορισμένους βασικούς πυλώνες. Η ψηφιοποίηση κατέστησε δυνατή τη *φυγάδευση* των πολύτιμων αγαθών μας –στη συγκεκριμένη περίπτωση της μουσικής– από τα καθιερωμένα στεγανά που τα περιόριζαν. Οι δαπανηρές θεσμοθετημένες διαδικασίες που είχε περιγράψει ο Σλόουν είχαν παραγκωνιστεί χάριν ενός ευθύ διαύλου προς τους ακροατές. Στην περίπτωση του CD, για παράδειγμα, η Apple *παρέκαμψε* την υλική παραγωγή του προϊόντος και, μαζί με αυτή, τη συσκευασία, τη λογιστική του απογραφή, την αποθήκευση, την προώθηση, τη μεταφορά, τη διανομή και τη λιανική του πώληση. Ο συνδυασμός της πλατφόρμας των iTunes και της συσκευής του iPod έδωσε τη δυνατότητα στους ακροατές να μορφοποιούν τη μουσική τους κατά το δοκούν. Κάθε iPod ήταν μοναδικό – ακόμη και το ίδιο iPod διέφερε από εβδομάδα σε εβδομάδα, καθώς ο χρήστης του διαμόρφωνε ξανά και ξανά τον μεταβλητό του καμβά. Επρόκειτο για ένα οδυνηρό πλήγμα για τη μουσική βιομηχανία και τους δορυφόρους της –καταστήματα μουσικής, εμπόρους κτλ.–, αλλά ήταν ακριβώς αυτό που επιθυμούσε η νέα γενιά ακροατών.

Πώς μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτή την επιτυχία; Το θαύμα της Apple συνήθως αποδίδεται στον σχεδιασμό και στο ευφυέστατο μάρκετινγκ της εταιρείας. Ο ζήλος των καταναλωτών να αποκτήσουν «αυτό που θέλουν, όταν το θέλουν, όπου και όπως το θέλουν» μπορεί να εκληφθεί ως τεκμήριο της ζήτησης για «ευκολία» ή ορισμένες φορές και να απαξιωθεί ως ναρκισσισμός ή νηπιώδης συμπεριφορά. Γνώμη μου είναι πως αυτές οι εξηγήσεις ωχριούν μπροστά στο και-

νοφανές μέγεθος των επιτευγμάτων της Apple. Εδώ και πάρα πολύ καιρό αρκούμαστε σε επιπόλαιες ερμηνείες όσον αφορά την πρωτοφανή μείξη καπιταλισμού και ψηφιακής τεχνολογίας της εταιρείας, ενώ θα έπρεπε να εμβαθύνουμε στις ιστορικές δυνάμεις οι οποίες έδωσαν πνοή σε αυτή τη νέα οντότητα.

Όπως ο Φορντ αξιοποίησε το νέο μοντέλο της μαζικής κατανάλωσης, έτσι και η Apple ήταν μεταξύ των πρώτων που γνώρισαν τεράστια και αστραπιαία εμπορική επιτυχία αξιοποιώντας τους πόρους μιας νέας κοινωνίας ατόμων τα οποία επιζητούσαν ατομικοποιημένη κατανάλωση. Η αντιστροφή του καταναλωτικού ρου ήταν δηλωτική του ευρύτερου αφηγήματος μιας εμπορικής μεταρρύθμισης κατά την οποία η ψηφιακή εποχή παρείχε τα μέσα για τη μετατόπιση του καταναλωτικού κέντρου βάρους από τη μάζα στο άτομο, απελευθερώνοντας και αναμορφώνοντας την καπιταλιστική δραστηριότητα και το υλικό της αντίκρισμα. Υποσχόταν κάτι εντελώς καινούριο, επιτακτικά αναγκαίο και πρακτικά ανεφάρμοστο εκτός διασυνδεδεμένου ψηφιακού χώρου. Η δευτερεύουσα υπόσχεση της αλληλέγγυας εναρμόνισης με τις ανάγκες και τις αξίες μας επισφράγιζε την εσωτερική μας αίσθηση της αξιοπρέπειας και της αυτοεκτίμησης και προσυπέγραφε τη σπουδαιότητά μας. Η ορατή προοπτική μιας διεξόδου από ένα θεσμικό σύμπαν το οποίο αδιαφορούσε για τις ατομικές μας ανάγκες ως καταναλωτών άνοιγε τις πόρτες στον ορίζοντα ενός νέου ορθολογικού καπιταλισμού ικανού να γεφυρώσει εκ νέου την προσφορά με τη ζήτηση, φέρνοντάς μας σε επαφή με αυτό που πραγματικά θέλουμε έτσι ακριβώς όπως επιθυμούμε να το αποκτήσουμε.

Όπως αναλύω στα επόμενα κεφάλαια, οι ίδιες ιστορικές συνθήκες που πυροδότησαν την ξέφρενη πορεία του iPod ενστάλαξαν στην καθημερινότητά μας και την υπόσχεση ενός διαδικτύου της χειραφέτησης το οποίο θα έβαζε τέλος στην ανισότητα και στον αποκλεισμό. Στην προκειμένη περίπτωση επιβάλλεται να αναφέρουμε πως αυτές είναι και οι συνθήκες οι οποίες προλείαναν το έδαφος όπου ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός θα ρίζωνε και θα ευδοκιμούσε. Για την ακρίβεια, το θαύμα της Apple και ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός οφείλουν την επιτυχία τους στη βίαιη σύγκρουση δύο αντίρροπων δυνάμεων του διανυσματικού χώρου της ιστορίας. Η πρώτη δύναμη είναι η συνισταμένη της μακράς πορείας του κοινωνικού εκσυγχρονισμού και της μακραίωνης κοινωνικής μεταστροφής από τη μαζική κλίμακα στην ατομική. Τη δεύτερη δύναμη συνιστούν μερικές δεκαετίες εξέλιξης και εφαρμογής του νεοφιλελεύθερου οικονομικού μο-

ντέλου: η πολιτική του οικονομία, η μεταμόρφωση που έχει επιφέρει στην κοινωνία και πάνω απ' όλα ο απώτερος στόχος της αναστροφής, της καταστολής, της υπονόμευσης ή ακόμη και της εξουδετέρωσης της έμφυτης ανάγκης του ατόμου για ψυχολογικό αυτοκαθορισμό και ηθική αυτονομία. Οι επόμενες σελίδες σκιαγραφούν εν συντομία τις βασικές πτυχές αυτής της σύγκρουσης, θεσπίζοντας την ορολογία αναφοράς στην οποία θα ανατρέχουμε στα κεφάλαια που ακολουθούν, όπου και εξερευνούμε τη ραγδαία άνοδο και την κυριάρχηση του κατασκοπευτικού καπιταλισμού.

II. Οι δύο νεωτερικότητες

Ο καπιταλισμός εξελίσσεται απηχώντας τις ανάγκες των ανθρώπων σε δεδομένες χρονικές και χωρικές συντεταγμένες. Ο Χένρι Φορντ το είχε διατυπώσει ρητά: «Αφετηρία της μαζικής παραγωγής είναι η συναίσθηση της δημόσιας ανάγκης».[5] Την περίοδο που μοναδικό ενδιαφέρον των κατασκευαστών αυτοκινήτων του Ντιτρόιτ ήταν τα οχήματα πολυτελείας ο Φορντ ήταν ο μόνος ο οποίος διέγνωσε ένα νέο έθνος εκσυγχρονιζόμενων ατόμων –αγροτών, μισθωτών και καταστηματαρχών– τα οποία διέθεταν λίγα, ήθελαν πολλά, και τα ήθελαν σε προσιτές τιμές. Αυτή η «ζήτηση» προέκυψε από τις ίδιες χρεώδεις συνθήκες που ανέδειξαν τον Φορντ και τους εργάτες του, οι οποίοι ήταν πρόδρομοι της εικονοκλαστικής ισχύος μιας νέας φιλοσοφίας παραγωγής που βασιζόταν στην τυποποίηση, στην ευρεία κλίμακα και στο χαμηλό κόστος ανά μονάδα. Το διάσημο «μεροκάματο των 5 δολαρίων» του Φορντ ήταν εμβληματικό μιας θεσμοθετημένης λογικής ανταποδοτικότητας. Πληρώνοντας τους εργάτες της γραμμής παραγωγής ένα ημερομίσθιο αδιανόητα υψηλό για εκείνη την εποχή, ο Φορντ προσυπέγραφε πως το εγχείρημα της μαζικής παραγωγής εδραζόταν στην ύπαρξη ενός ευημερούντος πληθυσμού μαζικών καταναλωτών.

Παρόλο που τα ελαττώματα αυτής της αγοράς και των αφεντικών της ήταν πολλά, όπως πολλά ήταν και τα βίαια γεγονότα που προέκυψαν, ο νέος πληθυσμός των εκσυγχρονιζόμενων ατόμων έχαιρε σχετικής εκτίμησης, αφού από τις τάξεις του προέρχονταν οι αναγκαίοι πελάτες και οι εργαζόμενοι. Η αγορά εξαρτιόταν από την καταναλωτική κοινότητα, και αυτή η εξάρτηση τελικά θα οδηγούσε στη θεσμοθέτηση της μεταξύ τους ανταποδοτικότητας. Το προστα-

τευτικό περίβλημα των διαδικασιών πρόσβασης σε προσιτά αγαθά και υπηρεσίες ήταν τα δημοκρατικά μέτρα και οι μέθοδοι επίβλεψης που θέσπιζαν και θωράκιζαν τα δικαιώματα και την ασφάλεια των εργαζομένων και των καταναλωτών. Εκ των έσω, η συνοχή της διαδικασίας ήταν αποτέλεσμα των ισχυρών καθεστώτων απασχόλησης, των προοπτικών ανέλιξης και των σταθερών αυξήσεων σε μισθούς και επιδόματα.[6] Όντως, έχοντας ως σημείο αναφοράς τα τελευταία σαράντα χρόνια, περίοδο κατά την οποία η ανταποδοτική αγορά εκθεμελιώθηκε συστηματικά, αντιλαμβανόμαστε πως η αμοιβαιότητά της με τα κοινωνικά στρώματα, όσο αμφιλεγόμενη και ατελής κι αν ήταν, αποτελούσε έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους της.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε πως κάθε νέα μορφή αγοράς γίνεται αποδοτικότερη όταν σφυρηλατείται με γνώμονα την αληθινή βούληση και την ψυχοσύνθεση των ανθρώπων. Ο σπουδαίος κοινωνιολόγος Εμίλ Ντιρκέμ διατύπωσε τούτο τον ισχυρισμό στις απαρχές του 20ού αιώνα και η διορατικότητά του θα αποτελέσει σημείο αναφοράς σε όλη την έκταση αυτού του βιβλίου. Παρατηρώντας τις κοσμογονικές αλλαγές που επέφερε η εκβιομηχάνιση στην εποχή του – εργοστάσια, εξειδίκευση, σύνθετο καταμερισμό εργασίας– ο Ντιρκέμ συνειδητοποίησε πως παρόλο που οι οικονομολόγοι μπορούσαν να περιγράψουν αυτές τις εξελίξεις, αδυνατούσαν να συλλάβουν τις *αιτίες* τους. Υποστήριζε πως αυτές οι σαρωτικές αλλαγές «οφείλονταν» στις μεταβαλλόμενες ανάγκες των ανθρώπων και πως οι οικονομολόγοι ήταν (και παραμένουν) κατά κανόνα ανυποψίαστοι όσον αφορά αυτές τις κοινωνικές αλήθειες:

> Η αντίληψή μας περί καταμερισμού της εργασίας διαφέρει από αυτή των οικονομολόγων. Για εκείνους ο καταμερισμός μεταφράζεται κατά κύριο λόγο σε διεύρυνση της παραγωγής. Για μας η διεύρυνση της παραγωγής είναι απλώς μια αναπόφευκτη συνέπεια, η αντανάκλαση του φαινομένου. Εξειδικευόμαστε όχι για να αυξήσουμε την παραγωγή, αλλά για να αποκτήσουμε τη δυνατότητα να ζήσουμε υπό τις νέες *χρεώδεις συνθήκες* οι οποίες έχουν διαμορφωθεί γύρω μας.[7]

Οι κοινωνιολόγοι ήταν αυτοί που προσδιόρισαν την αέναη ανθρώπινη επιδίωξη για μια λειτουργική ζωή υπό τις δικές μας «χρεώδεις συνθήκες» ως την αδιόρατη κινητήρια δύναμη του καταμερισμού εργασίας, της τεχνολογίας, της εργασιακής διάρθρωσης, του καπιταλισμού και εντέλει του ίδιου του πολιτισμού. Καθένα από αυτά

διαμορφώνεται στο χωνευτήρι της ανθρώπινης ανάγκης το οποίο είναι προϊόν της καλπάζουσας «βιαιότητας του αγώνα» για λειτουργική ζωή, κατά τον Ντιρκέμ: «Ο περαιτέρω καταμερισμός της εργασίας» γίνεται επειδή «εντείνεται και ο αγώνας για διαβίωση».[8] Η ορθολογικότητα του καπιταλισμού αντανακλά τη συνύφανση, όσο ατελής κι αν είναι αυτή, με τις προκύπτουσες ανάγκες στην προσπάθειά των ανθρώπων να ζήσουν μια λειτουργική ζωή, αγωνιζόμενοι στις χρειώδεις συνθήκες στον εκάστοτε χώρο και χρόνο.

Αν παρατηρήσουμε τα γεγονότα από αυτή τη σκοπιά, αντιλαμβανόμαστε πως οι ενθουσιώδεις αγοραστές του περίφημου Model T του Φορντ και οι νέοι καταναλωτές του iPod και του iPhone αντικατοπτρίζουν τις χρειώδεις συνθήκες της αντίστοιχης εποχής. Μάλιστα, καθένας τους αποτελεί προϊόν διαφορετικών φάσεων της «ατομικοποίησης» του ανθρώπου, μιας διαδικασίας η οποία μετρά αιώνες και έχει σφραγίσει τη σύγχρονη εποχή σε ανθρώπινο επίπεδο. Οι μαζικοί καταναλωτές της εποχής του Φορντ ανήκαν σε αυτό που έχει ονομαστεί «πρώτη νεωτερικότητα».[9] Ωστόσο, οι νέες συνθήκες της «δεύτερης νεωτερικότητας» έδωσαν πνοή σε ένα καινούριο είδος ατόμου το οποίο επιζητούσε την ανατροπή που επέφερε η Apple στο καταναλωτικό μοντέλο και στην πληθώρα των επακόλουθων ψηφιακών καινοτομιών. Η δεύτερη νεωτερικότητα ήταν αυτή που καθιέρωσε την Google, τη Facebook και συναφείς εταιρείες στη ζωή μας και, χωρίς να το περιμένει κανείς, βοήθησε στη μελλοντική εδραίωση του κατασκοπευτικού καπιταλισμού.

Τι είναι αυτές οι νεωτερικότητες και ποια η σημασία τους στην αφήγησή μας; Η αναγωγή του ατόμου σε φορέα ηθικής αυτονομίας και αποφάσεων έγινε πρώτη φορά στη Δύση, όπου και πρωτοπαρουσιάστηκαν οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάδειξή της. Αρχικά, καλό θα ήταν να ξεκαθαρίσουμε πως η έννοια της «ατομικοποίησης» δεν πρέπει να συγχέεται με τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία της «ατομοκρατίας», όπου κάθε ευθύνη πιθανής επιτυχίας ή αποτυχίας αποδίδεται σε ένα μυθικό, αλλοτριωμένο και μονήρες άτομο καταδικασμένο σε μια ζωή αέναου ανταγωνισμού, αποκομμένο από σχέσεις, κοινότητα και κοινωνία. Επίσης, ο όρος «ατομικοποίηση» δεν αναφέρεται στην ψυχολογική διεργασία της «ατομίκευσης», η οποία σχετίζεται με την ισόβια αναζήτηση της προσωπικής εξέλιξης. Εν προκειμένω, η ατομικοποίηση αποτελεί συνέπεια των μακροχρόνιων διαδικασιών του εκσυγχρονισμού.[10]

Έως το πολύ πρόσφατο παρελθόν κάθε ζωή έφερε τις νομοτελεια-

κές προδιαγραφές της γενεαλογικής και γεωγραφικής της καταγωγής, του φύλου, της οικογένειας, της ιεραρχίας και της θρησκείας. Είμαι κόρη της μητέρας μου. Είμαι γιος του πατέρα μου. Η έννοια του ανθρώπου ως *ατόμου* έκανε την εμφάνισή της σταδιακά και με το πέρασμα πολλών αιώνων, δραπετεύοντας από την αρχαία μέγγενη του προκαθορισμένου βίου. Πριν από διακόσια χρόνια περίπου αρχίσαμε το ταξίδι μας πάνω στον πρώτο σύγχρονο δρόμο όπου η ζωή πλέον δεν κληροδοτούνταν από τη μια γενιά στην άλλη βάσει των παραδόσεων του χωριού και της φυλής. Αυτή η «πρώτη νεωτερικότητα» σηματοδότησε την «ατομικοποίηση» της ζωής για τεράστιο αριθμό ανθρώπων οι οποίοι απομακρύνθηκαν από τους παραδοσιακούς θεσμούς, τις κοσμοθεωρίες και τους κανόνες.[11] Κατά συνέπεια, κάθε ζωή απέκτησε πολλαπλές πιθανές εκβάσεις αντί για μια προδιαγεγραμμένη πορεία προς διεκπεραίωση. Ακόμη και εκεί όπου σήμερα ο παραδοσιακός κόσμος για πολλούς ανθρώπους παραμένει άθικτος δεν αντιμετωπίζεται πια ως η μόνη εναλλακτική διαδρομή.

Συχνά αναλογίζομαι το θάρρος της προγιαγιάς και του προπάππου μου· τα ανάμεικτα συναισθήματα θλίψης, τρόμου και έξαψης που πρέπει να αισθάνθηκαν όταν, το 1908, αποφασισμένοι να δραπετεύσουν από την τυραννία των Κοζάκων στο μικροσκοπικό χωριό τους έξω από το Κίεβο, φόρτωσαν σε ένα κάρο τα πέντε τους παιδιά, ανάμεσά τους και τον τετράχρονο τότε παππού μου ονόματι Μαξ, και όλα τους τα υπάρχοντα και καμουτσίκισαν τα άλογα προς το ατμόπλοιο με προορισμό την Αμερική. Όπως εκατομμύρια άλλοι μπροστάρηδες της πρώτης νεωτερικότητας, οι πρόγονοί μου δραπέτευσαν από έναν φεουδαρχικό ακόμη κόσμο και κατέληξαν να περάσουν μια πέρα για πέρα διαφορετική και απρομελέτητη ζωή. Αργότερα, ο Μαξ παντρεύτηκε τη Σόφι και μαζί δημιούργησαν μια οικογένεια μακριά από τον ρυθμό των χωριών όπου γεννήθηκαν. Ο Ισπανός ποιητής Αντόνιο Ματσάδο αποτύπωσε την έξαψη και το τσαγανό των ανθρώπων της πρώτης νεωτερικότητας σε ένα διάσημο τραγούδι του: «Δρόμος δεν υπάρχει, ταξιδιώτη· ο δρόμος φτιάχνεται όσο πάνω του βαδίζεις». Αυτή είναι και η έννοια της «αναζήτησης»: ένα ταξίδι εξερεύνησης και αυτοπραγμάτωσης, όχι ακριαίος ασπασμός έτοιμων απαντήσεων.

Βεβαίως, η νέα βιομηχανική κοινωνία διατήρησε πολλά από τα ιεραρχικά μοτίβα του παλαιού φεουδαρχικού κόσμου σε επίπεδο κοινωνικών συσχετισμών· κοινωνική τάξη, φυλή, επάγγελμα, θρησκεία, εθνικότητα, φύλο, όπως και τα μεγαθήρια της κοινωνίας της μάζας:

τις εταιρείες της, τους εργασιακούς χώρους, τα σωματεία, τις εκκλησίες, τα πολιτικά κόμματα, τις οργανώσεις πολιτών και τα εκπαιδευτικά συστήματα. Αυτή η νέα παγκόσμια τάξη του μαζικού και η γραφειοκρατική ~~φιλοσοφία της συσσώρευσης~~, του συγκεντρωτισμού, της τυποποίησης και της διαχείρισης συνέχιζε να παρέχει σταθερά σημεία αναφοράς, κατευθυντήριες γραμμές και στόχους σε κάθε ζωή.

Σε σύγκριση με τους γονείς τους και όλες τις γενιές που προηγήθηκαν, η Σόφι και ο Μαξ χρειάστηκε να αυτοσχεδιάσουν σε ορισμένους τομείς, αλλά όχι σε όλους. Η Σόφι γνώριζε πως εκείνη θα μεγάλωνε την οικογένεια. Ο Μαξ γνώριζε πως εκείνος θα τη συντηρούσε. Προσαρμοζόσουν σε ό,τι είχε να σου προσφέρει ο κόσμος και ακολουθούσες τους κανόνες. Ούτε ζητούσε κανείς την άποψή σου ούτε και σε άκουγε όταν μιλούσες. Η κοινωνία περίμενε από σένα να συμμορφωθείς με το κατεστημένο της, κι έτσι έβρισκες αργά αργά τον δρόμο σου. Έφτιαχνες μια ωραία οικογένεια και τελικά αποκτούσες και το δικό σου σπίτι, αυτοκίνητο, πλυντήριο και ψυγείο. Ο Χένρι Φορντ, ο Άλφρεντ Σλόουν και οι άλλοι πρωτοπόροι της μαζικής παραγωγής βρήκαν τον τρόπο να σου τα παρέχουν όλα αυτά σε προσιτές τιμές.

Οι φόβοι και οι ανησυχίες της εποχής αντανακλούσαν τις απαιτήσεις των επιβεβλημένων ρόλων και την επιτακτική συμμόρφωση με αυτούς. Όλοι ήταν υποχρεωμένοι να καταπιέσουν όποια πτυχή του εαυτού τους εξείχε του πλαισίου του δοσμένου κοινωνικού τους ρόλου, ακόμη και με σημαντικό ψυχικό κόστος. Η κοινωνικοποίηση και η προσαρμογή ήταν οι πυλώνες μιας ψυχολογίας και μιας κοινωνιολογίας οι οποίες έκριναν πως η πυρηνική οικογένεια ήταν το «εργοστάσιο παραγωγής προσωπικοτήτων» κομμένων και ραμμένων στα πρότυπα των κοινωνικών σταθερών μιας κοινωνίας της μάζας.[12] Ωστόσο, αυτά τα «εργοστάσια» παρήγαγαν και μεγάλες ποσότητες πόνου: τον προορισμό της γυναίκας, καταπιεσμένους ομοφυλόφιλους, εκκλησιαζόμενους άθεους και λαθραίες αμβλώσεις. Παρήγαγαν, όμως, και ανθρώπους σαν εσένα κι εμένα.

Όταν ξεκίνησα να βαδίζω σε αυτόν τον διάπλατο δρόμο υπήρχαν ελάχιστες απαντήσεις, κανένα παράδειγμα προς μίμηση και καμία πυξίδα να ακολουθήσω πέρα από τις αξίες και τα όνειρά μου. Αλλά δεν ήμουν η μόνη. Σε αυτό το ταξίδι μου είχα πάρα πολλούς όμοιους συνοδοιπόρους. Ήμασταν γεννήματα της πρώτης νεωτερικότητας αλλά και γεννήτορες μιας νέας φιλοσοφίας: μιας «δεύτερης νεωτερικότητας».[13] Κάτι που ξεκίνησε ως διαφοροποίηση από τις ως

τότε παραδοσιακές ατραπούς της ζωής άνθισε και έγινε μια νέα κοινωνία ανθρώπων προικισμένων με την ψυχολογική επίγνωση της ατομικότητάς τους και επιβαρυμένων με τη διπλή ρήτρα της απελευθέρωσης και της επιταγής που αυτή συνεπαγόταν. Για μας η επιλογή του τρόπου ζωής συνιστά δικαίωμα αλλά και ανάγκη. Δεν αρκούμαστε πλέον στο να είμαστε ανώνυμα μέλη μιας μάζας· συναισθανόμαστε το αναφαίρετο δικαίωμα του αυτοκαθορισμού. Πρόκειται για μια αλήθεια η οποία, ενώ είναι αυτονόητη για μας, θα ήταν αδιανόητη και υβριστική για τη Σόφι και τον Μαξ, μια φιλοσοφία η οποία συνιστά ασύγκριτο επίτευγμα για το ανθρώπινο πνεύμα, ακόμη κι αν ίσως ισοδυναμεί με ισόβια ποινή αβεβαιότητας, αγωνίας και άγχους.

Από το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα η πορεία της ατομικοποίησης ακολουθεί την τροχιά της «δεύτερης νεωτερικότητας». Η νεωτερικότητα της εκβιομηχάνισης και οι πρακτικές του καπιταλισμού και της μαζικής παραγωγής παρήγαγαν εν γένει μεγαλύτερο πλούτο απ' ό,τι μπορούσαμε να διανοηθούμε. Η νέα «κοινωνία των *ατόμων*» άρχισε να κάνει την εμφάνισή της εκεί όπου ο εν λόγω πλούτος πλαισιωνόταν από τη δημοκρατική πολιτική, την πολιτική κατανομής εισοδήματος, την πρόσβαση στην εκπαίδευση, την ιατρική περίθαλψη και τους ισχυρούς θεσμούς της κοινωνίας των πολιτών. Εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι απέκτησαν πρόσβαση σε προνόμια των οποίων την αποκλειστικότητα είχε κάποτε μια μικροσκοπική ελίτ: πανεπιστημιακή μόρφωση, ταξίδια, αυξημένο προσδόκιμο ζωής, διαθέσιμο εισόδημα, βελτίωση βιοτικού επιπέδου, ευρεία πρόσβαση σε καταναλωτικά αγαθά, ποικιλία διαύλων επικοινωνίας και πληροφόρησης και εξειδικευμένη εργασία που απαιτούσε πνευματικά προσόντα.

Στην πρώτη νεωτερικότητα το κοινωνικό συμβόλαιο της ιεραρχικής κοινωνίας της μάζας υποσχόταν νενομισμένες ανταμοιβές· ωστόσο, η επίτευξή τους ήταν και το μαχαίρι που μας έκοψε τα δεσμά και μας εκτίναξε στο μέλλον της δεύτερης νεωτερικότητας, μυώντας μας σε πιο σύνθετη και πολυδιάστατη ζωή. Η επίδραση της εκπαίδευσης και της γνώσης αναβάθμισε τη γλωσσική ικανότητα και τη σκέψη μας· τα εργαλεία δηλαδή με τα οποία εμφυσούμε νόημα στη ζωή μας και σχηματίζουμε τις δικές μας απόψεις. Η επικοινωνία, η πληροφόρηση, η κατανάλωση και τα ταξίδια επέφεραν την επίγνωση της μοναδικότητάς μας και διέγειραν τη φαντασία μας, διαποτίζοντας τους ορίζοντες, τις αξίες και τη φιλοσοφία μας, και καθιστώντας αδύνατη την ένταξη σε προκαθορισμένους ρόλους ή σε μια συλλογική ταυτότητα. Η βελτίωση της υγείας και το αυξημένο προσδόκιμο ζωής μάς

άφησαν τα χρονικά περιθώρια για την εμβάθυνση και την ωρίμανση του εαυτού μας, ενισχύοντας την εγκυρότητα της προσωπικής ταυτότητας έναντι των a priori κοινωνικών σταθερών.

Ακόμη και όταν επανερχόμαστε σε παραδοσιακούς ρόλους, πρόκειται για συνειδητή επιλογή και όχι για απόλυτες αλήθειες επιβεβλημένες εκ γενετής. Σύμφωνα με τον σημαντικό επιστήμονα της ταυτότητας Έρικ Έρικσον (Erik Erikson), «Αυτό που ταλαιπωρεί περισσότερο τον ασθενή του σήμερα είναι το τι θα πρέπει να πιστέψει και το ποιος θα πρέπει ή [...] θα μπορούσε να είναι ή να γίνει. Από την άλλη, ο ασθενής της πρώιμης ψυχανάλυσης υπέφερε κυρίως από τις αναστολές οι οποίες τον εμπόδιζαν να αυτοπραγματωθεί σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του για τη δική του ταυτότητα».[14] Αυτή η νέα νοοτροπία ίσως είναι πιο ορατή στις πλουσιότερες χώρες, ωστόσο, σύμφωνα με τις έρευνες, σημαντικοί πληθυσμοί ατόμων της δεύτερης νεωτερικότητας υφίστανται σχεδόν σε κάθε περιοχή του κόσμου.[15]

Η πρώτη νεωτερικότητα καταπίεσε την εξέλιξη και την έκφραση του εαυτού υπέρ των συλλογικών εκφάνσεων, αλλά με την έλευση της δεύτερης νεωτερικότητας ο εαυτός μας ανήχθη στο πολυτιμότερο αγαθό μας. Αυτό το νέο αίσθημα της ψυχολογικής αυτονομίας ανέτειλε στον κόσμο πολύ πριν εμφανιστεί το διαδίκτυο για να του δώσει νέα δυναμική. Μέσα από τον πειραματισμό μαθαίνουμε πώς να συνθέτουμε τα επιμέρους κομμάτια της ζωής μας. Τίποτα δεν είναι δεδομένο. Τα πάντα χρήζουν αναθεώρησης, αναδιαπραγμάτευσης και ανάπλασης στο επίπεδο που αυτά μας ενδιαφέρουν: οικογένεια, θρησκεία, σεξ, φύλο, ηθική, γάμος, κοινότητα, αγάπη, φύση, κοινωνικές διασυνδέσεις, πολιτική συμμετοχή, καριέρα, διατροφή...

Αυτή ακριβώς η νέα φιλοσοφία και οι απαιτήσεις που γέννησε καθιέρωσαν το διαδίκτυο και τον ταχύτατα αναπτυσσόμενο μηχανισμό πληροφόρησης στην καθημερινή μας ζωή. Το άχθος της ζωής χωρίς προκαθορισμένη έκβαση μας έστρεψε προς τις πηγές πληροφοριακού πλούτου του νέου ψηφιακού περιβάλλοντος, ενδυναμώνοντάς μας και προσφέροντας νέους τρόπους ώστε να ενισχύσουμε τη φωνή μας και να σφυρηλατήσουμε τους συσχετισμούς της επιλογής μας. Πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο εκτείνεται τόσο βαθιά που δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε πως το άτομο-ενορχηστρωτής της ζωής του είναι ο πρωταγωνιστής της εποχής μας, είτε το γεγονός αυτό βιώνεται ως χειραφέτηση είτε ως δεινό.[16]

Η δυτική νεωτερικότητα οικοδομήθηκε γύρω από ένα σώμα αρχών και νόμων που χορηγούσε απαραβίαστα ατομικά δικαιώματα

και αναγνώριζε την ιερότητα της ζωής κάθε ατόμου.[17] Ωστόσο, χρειάστηκε να έρθει η δεύτερη νεωτερικότητα για να συμβαδίσει η αισθητή πραγματικότητα με το νομοθετικό καθεστώς. Αυτή η αισθητή αλήθεια λαμβάνει υπόσταση στις απαιτήσεις για την *καθημερινή πραγμάτωση* όσων είναι ήδη θεσμοθετημένα από τον νόμο.[18]

Παρά την απελευθερωτική της δυναμική, η δεύτερη νεωτερικότητα ήταν μοιραίο να γίνει δύσκολο μέρος για να ζεις και οι σημερινές χρειώδεις συνθήκες αντικατοπτρίζουν αυτές τις αντιξοότητες. Ορισμένες από τις προβληματικές καταστάσεις της δεύτερης νεωτερικότητας προκύπτουν από το αναπόφευκτο κόστος που ενέχουν η δημιουργία και η συντήρηση του προσωπικού βίου· εντούτοις, η αστάθεια της δεύτερης νεωτερικότητας είναι επίσης αποτέλεσμα των θεσμοθετημένων μεταβολών σε οικονομική και κοινωνική πολιτική και των πρακτικών οι οποίες σχετίζονται με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο και την επικράτησή του. Πρόκειται για ένα θρασύ μοντέλο το οποίο στοχεύει στον περιορισμό, στον εκτροχιασμό και στην αναίρεση του ρεύματος των κοσμικών αξιώσεων της δεύτερης νεωτερικότητας σε επίπεδο αυτοκαθορισμού, και των συνθηκών όπου αυτές μπορούν να ευδοκιμήσουν. Βιώνουμε τη *σύγκρουση* μεταξύ μιας εκσυγχρονιστικής πορείας η οποία μετρά αιώνες και μιας οικονομικής βίας μόλις μερικών δεκαετιών, η οποία υποσκάπτει τις επιδιώξεις μας για λειτουργική ζωή.

Υπάρχει πλούσιο και εξαντλητικό συγγραφικό έργο όπου καταγράφεται τούτο το σημείο καμπής της οικονομικής ιστορίας· στόχος μου εδώ είναι απλώς να εστιάσω σε μερικούς από τους βασικούς άξονες αυτής της ευρύτερης διαδρομής, καθώς είναι ουσιαστικής σημασίας προκειμένου να κατανοήσουμε αυτή τη σύγκρουση. Οι άξονες αυτοί είναι οι χρειώδεις συνθήκες οι οποίες έδωσαν υπόσταση τόσο στο «θαύμα» της Apple όσο και στην επακόλουθη κυοφορία και ανάπτυξη του κατασκοπευτικού καπιταλισμού.[19]

III. Το νεοφιλελεύθερο περιβάλλον

Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 η μεταπολεμική οικονομική τάξη πολιορκούνταν από την τελμάτωση, τον πληθωρισμό και την εξαιρετικά μειωμένη ανάπτυξη – τα σημάδια ήταν εμφανέστερα στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Βρετανία. Επιπλέον, ασκούνταν νέες πιέσεις στο πολιτικό κατεστημένο καθώς τα άτομα-εκφραστές της δεύτερης νεωτε-

ρικότητας –ιδιαίτερα οι φοιτητές, οι νεαροί εργαζόμενοι, οι Αφροαμερικανοί, οι γυναίκες, οι Λατινοαμερικανοί και άλλες περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες– συσπειρώθηκαν με αίτημά τους τα ίσα δικαιώματα, την ισχύ του λόγου τους και το δικαίωμα συμμετοχής. Επί αμερικανικού εδάφους ο πόλεμος του Βιετνάμ υπήρξε αφετηρία κοινωνικών αναταραχών και η διαφθορά που ήρθε στο φως μετά το σκάνδαλο Γουοτεργκέιτ πυροδότησε δημόσιες πιέσεις για πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Στη Βρετανία οι εργασιακές σχέσεις δοκιμάζονταν από τον πληθωρισμό, φτάνοντας σε οριακό σημείο. Και στις δύο χώρες το φάσμα μιας καταπώς φαινόταν ανίατης οικονομικής σήψης σε συνδυασμό με τα ηχηρά αιτήματα όσον αφορά το δημοκρατικό κοινωνικό συμβόλαιο γέννησαν σύγχυση, ανησυχία και απόγνωση στις τάξεις των εκλεγμένων αξιωματούχων, οι οποίοι βρέθηκαν απροετοίμαστοι όταν χρειάστηκε να εξηγήσουν γιατί οι πάλαι ποτέ αξιόπιστες κεϊνσιανές πολιτικές απέτυχαν να αναστρέψουν τις διαφαινόμενες εξελίξεις.

Οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι καραδοκούσαν, έτοιμοι να αρπάξουν την ευκαιρία, και οι ιδέες τους ήρθαν να καταλάβουν το «κενό πολιτικής» που ταλάνιζε και τις δύο κυβερνήσεις.[20] Με αιχμή του δόρατος τον Αυστριακό οικονομολόγο Φρίντριχ Χάγεκ, άρτι βραβευθέντα με Νόμπελ το 1974, και τον Αμερικανό ομόλογό του Μίλτον Φρίντμαν, ο οποίος έλαβε το ίδιο βραβείο δύο χρόνια αργότερα, οι οικονομολόγοι της συνομοταξίας τελειοποίησαν, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, τη ριζοσπαστική οικονομική θεωρία της ελεύθερης αγοράς, την πολιτική της ιδεολογία και ένα πραγματιστικό σχέδιο δράσης. Για πολλά χρόνια βρίσκονταν στο περιθώριο του επαγγέλματός τους, επισκιασμένοι από την κεϊνσιανή κυριαρχία, όμως πλέον είχε έρθει η ώρα της αναγνώρισης.[21]

Το δόγμα της ελεύθερης αγοράς είχε τις απαρχές του στην Ευρώπη ως πολυμέτωπο ανάχωμα ενάντια στην απειλή των ολοκληρωτικών και κομμουνιστικών κολεκτιβιστικών ιδεολογιών. Στόχος του ήταν η αναβίωση της αποδοχής της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς ως μιας φυσικής δύναμης τέτοιας πολυπλοκότητας και τελειότητας που απαιτούσε απόλυτη ελευθερία από κάθε είδους κρατική επίβλεψη. Ο Χάγεκ εξήγησε την αναγκαιότητα της απόλυτης ατομικής και συλλογικής υποταγής στις επιτακτικές αρχές της αγοράς ως μια άδηλης «αυθόρμητης τάξης» η οποία υπερβαίνει τη νόμιμη πολιτική αρχή που είναι κατοχυρωμένη στο κράτος: «Η σύγχρονη οικονομολογία εξηγεί γιατί μια αυθόρμητη τάξη [...] συνιστά μια διαδικασία συλλογής πληροφοριών [...] που κανένας κεντρικός φορέας σχεδιασμού, πόσο

μάλλον ένα άτομο, δεν μπορεί να γνωρίζει εξ ολοκλήρου, να κατέχει ή να ελέγχει...»[22] Ο Χάγεκ και οι ιδεολογικοί του ομόλογοι επέμεναν σε έναν καπιταλισμό απλουστευμένο στις θεμελιώδεις αρχές του, χωρίς αντιτιθέμενες δυνάμεις, ο οποίος υφίσταται στο απυρόβλητο κάθε εξωτερικής αρχής. Η ανισοκατανομή του πλούτου και των προνομίων ήταν αποδεκτή έως και επιθυμητή· θεωρούνταν φορέας προόδου και εγγενές χαρακτηριστικό ενός επιτυχημένου συστήματος αγοράς.[23] Η ιδεολογία του Χάγεκ παρείχε το διανοητικό εποικοδόμημα και τη νομιμοποίηση για μια νέα θεωρία της επιχείρησης η οποία υπήρξε από τους σημαντικότερους προγόνους των επιχειρήσεων του κατασκοπευτικού καπιταλισμού: μια θεωρία που αφορούσε τη δομή της, το ηθικό της υπόβαθρο και τη σχέση της με την κοινωνία.

Αυτή η νέα σύλληψη λειτουργικοποιήθηκε από τους οικονομολόγους Μάικλ Τζένσεν (Michael Jensen) και Ουίλιαμ Μέκλινγκ (William Meckling). Με βασικό γνώμονα το έργο του Χάγεκ, οι δύο ακαδημαϊκοί περιέκοψαν δραστικά τις αρχές του κοινωνικού προσώπου των εταιρειών του 20ού αιώνα, ένα ψαλίδισμα το οποίο έγινε γνωστό ως «κίνημα μεγιστοποίησης πλούτου μετόχων». Το 1976 οι Τζένσεν και Μέκλινγκ δημοσίευσαν ένα άρθρο-σταθμό στο οποίο επαναπροσδιόριζαν τον διευθυντή ως παράσιτο που ζει εις βάρος της κυριότητας: αναγκαίος, ίσως, αλλά σε κάθε περίπτωση εμπόδιο στον πλουτισμό των μετόχων. Δεν δίστασαν να ισχυριστούν πως ο διαρθρωτικός διαχωρισμός μεταξύ ιδιοκτητών και διευθυντών «δύναται να φέρει την αξία της εταιρείας σε επίπεδα σαφώς μικρότερα απ᾽ ό,τι θα μπορούσαν να είναι».[24] Οι διευθυντές έδιναν προτεραιότητα στις δικές τους προτιμήσεις και στην άνεσή τους της εις βάρος της βέλτιστης εταιρικής αξίας για τους ιδιοκτήτες, επειδή αυτό ήταν το φυσιολογικό. Κατά την άποψη των Τζένσεν και Μέκλινγκ, η λύση ήταν η καθιέρωση του δείκτη αξίας της αγοράς, με άλλα λόγια της τιμής της μετοχής, ως τη βάση για ένα νέο πλαίσιο παροχής κινήτρων με απώτερο στόχο την τελική και αποφασιστική ευθυγράμμιση της διευθυντικής συμπεριφοράς με τα συμφέροντα των ιδιοκτητών. Οι διευθυντές οι οποίοι δεν κατάφερναν να συμμορφωθούν με τις άηχες επιταγές της «αυθόρμητης τάξης» του Χάγεκ σύντομα θα έπεφταν θύματα των «βαρβάρων προ των πυλών» σε ένα νέο και αδυσώπητο κυνήγι για μη πραγματοποιηθέντα κέρδη.

Στο Zeitgeist της «δημοκρατικής κρίσης» το νεοφιλελεύθερο όραμα και η επάνοδος των δεικτών της αγοράς ήταν εξαιρετικά ελκυστικά για τους πολιτικούς και τους σχεδιαστές πολιτικής, ως μέσο απο-

φυγής ανάληψης πολιτικής ευθύνης για δύσκολες οικονομικές αποφάσεις, αλλά και επειδή υποσχόταν να επιβάλει ένα νέο είδος *τάξης* όπου το φάσμα της αταξίας θα ενέπνεε φόβο.[25] Η ανώτατη εξουσία των δυνάμεων της αγοράς θα κατοχυρωνόταν ως ο απόλυτος φορέας επιτακτικού ελέγχου, αντικαθιστώντας τη δημοκρατική εποπτεία και αξιολόγηση με μια ιδεολογία αλλοτριωμένων ατόμων καταδικασμένων σε αέναο ανταγωνισμό και ισχνούς πόρους. Τα όργανα των ανταγωνιστικών αγορών υποσχέθηκαν να σιγάσουν τα απείθαρχα άτομα ή ακόμη και να τα μεταμορφώσουν σε υποκείμενα τα οποία θα ήταν τόσο απορροφημένα από την επιβίωση που θα αδυνατούσαν να αντιδράσουν.

Οι παλιοί κολεκτιβιστικοί εχθροί είχαν υποχωρήσει και νέοι ήρθαν να πάρουν τη θέση τους. Κρατική παρέμβαση και επιτήρηση, κοινωνική νομοθεσία και πολιτική πρόνοιας, εργατικά σωματεία και όργανα συλλογικής διαπραγμάτευσης, αρχές της δημοκρατικής πολιτικής – όλα αυτά όντως επρόκειτο να αντικατασταθούν από μια εκδοχή της αλήθειας της αγοράς, όπου η λύση για την ανάπτυξη θα ήταν ο ανταγωνισμός. Οι νέοι στόχοι θα επιτυγχάνονταν με μεταρρυθμίσεις σε επίπεδο προσφοράς, συμπεριλαμβανομένης της απορρύθμισης της αγοράς, των ιδιωτικοποιήσεων και της χαμηλότερης φορολογίας.

Τριάντα πέντε χρόνια πριν από την ανάδειξη του Χάγεκ και του Φρίντμαν ο σπουδαίος ιστορικός Καρλ Πολάνυι διατύπωσε κομψότατα την άνοδο της οικονομίας της αγοράς. Οι μελέτες του Πολάνυι τον οδήγησαν στο συμπέρασμα πως οι διεργασίες μιας αυτορρυθμιζόμενης αγοράς είναι βαθιά καταστροφικές όταν τους επιτρέπεται να υφίστανται ανεξέλεγκτες χωρίς αντισταθμιστικούς νόμους και πολιτικές. Έτσι, ο Πολάνυι περιέγραψε τη *διπλή κίνηση*: «ένα δίκτυο μέτρων και πολιτικών [...] ενσωματωμένων σε θωρακισμένους θεσμούς σχεδιασμένους να ελέγχουν τη δράση της αγοράς ως προς τα εργασιακά, τη γη και το χρήμα».[26]

Η διπλή κίνηση, ισχυριζόταν ο Πολάνυι, υποστηρίζει την αγορά συνυφαίνοντάς τη με την κοινωνία: εξισορροπώντας, μετριάζοντας και αποσοβώντας τις καταστροφικές υπερβολές της. Ο Πολάνυι παρατήρησε πως τέτοια αντίμετρα εμφανίστηκαν αντανακλαστικά σε κάθε ευρωπαϊκή κοινωνία κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Όλες αυτές οι κοινωνίες κατάρτισαν νομικές, ρυθμιστικές και θεσμικές λύσεις για την επίβλεψη νέων αδιευθέτητων πεδίων όπως οι μισθοί των εργατών, η επιθεώρηση των εργοστασίων, οι δημοτικές επιχειρήσεις, οι υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, η εξασφάλιση τροφής, η παιδική εργασία και η δημόσια ασφάλεια.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες η διπλή κίνηση επιτεύχθηκε έπειτα από δεκαετίες κοινωνικών ζυμώσεων οι οποίες εναρμόνισαν, έστω και ατελώς, τη βιομηχανική παραγωγή με τις ανάγκες της κοινωνίας. Η διπλή κίνηση εκφραζόταν μέσα από τη διάλυση του μονοπωλίου των τραστ, μέσα από την κοινωνία των πολιτών, καθώς και από τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις της Προοδευτικής Εποχής. Αργότερα, εξελίχτηκε με τις νομοθετικές, δικονομικές, κοινωνικές και φορολογικές πρωτοβουλίες της Νέας Συμφωνίας και με τη θεσμοθέτηση των κεϊνσιανών οικονομικών πολιτικών κατά την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: αγορά εργασίας, νέες φορολογικές πολιτικές και πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας αύξησαν τελικά την οικονομική και την κοινωνική ισότητα.[27] Η διπλή κίνηση εξελίχτηκε περαιτέρω με τις νομοθετικές πρωτοβουλίες της Μεγάλης Κοινωνίας, ιδιαίτερα με τον Νόμο Περί Πολιτικών Δικαιωμάτων και με τη νομοθεσία ορόσημο για το περιβάλλον. Πολλοί ακαδημαϊκοί αποδίδουν την επιτυχία της αμερικανικής και της ευρωπαϊκής δημοκρατικής αγοράς σε τέτοια αντίμετρα και σε μια πολιτική οικονομία η οποία αποδείχτηκε πολύ πιο προσαρμοστική στην ικανότητά της να παράγει αμοιβαιότητα προσφοράς και ζήτησης απ' ό,τι είχαν φανταστεί οι θεωρητικοί της Αριστεράς αλλά και ο ίδιος ο Πολάνυι. Έτσι, έως τα μέσα του αιώνα η μεγάλη εταιρεία φαινόταν να έχει αναβαθμιστεί σε έναν σύγχρονο ανθεκτικό κοινωνικό θεσμό με βαθιές ρίζες.[28]

Η διπλή κίνηση κηρύχτηκε κατεδαφιστέα υπό το νεοφιλελεύθερο καθεστώς και οι εργασίες ξεκίνησαν αμέσως. Το 1976, το ίδιο έτος που ο Τζένσεν και ο Μέκλινγκ εξέδωσαν τη ρηξικέλευθη πραγματεία τους, ο πρόεδρος Τζίμι Κάρτερ ξεκίνησε τις πρώτες σημαντικές προσπάθειες ριζοσπαστικής ευθυγράμμισης των επιχειρήσεων με τους δείκτες αγοράς της Γουόλ Στριτ, εστιάζοντας στους αερομεταφορείς, στις μεταφορές και στους χρηματοοικονομικούς τομείς, και εφαρμόζοντας ένα τολμηρό πρόγραμμα απορρύθμισης. Αυτό που ξεκίνησε ως «ανεπαίσθητος κυματισμός» εξελίχτηκε σε «παλιρροϊκό κύμα το οποίο συμπαρέσυρε τον έλεγχο σημαντικών τομέων της οικονομίας των δύο τελευταίων δεκαετιών του 20ού αιώνα».[29] Το σχέδιο που ξεκίνησε με τον Κάρτερ έμελλε να σημαδέψει την εποχή Ρίγκαν και Θάτσερ, σχεδόν κάθε μεταγενέστερη αμερικανική προεδρία και σε μεγάλο βαθμό τον υπόλοιπο κόσμο, αφού οι νέες χρηματοοικονομικές και κοινωνικές πολιτικές εξαπλώθηκαν, λιγότερο ή περισσότερο, σε όλη την Ευρώπη και σε άλλες περιοχές.[30]

Έτσι ξεκίνησε ο κερματισμός και ο εκφυλισμός της αμερικανικής

ανώνυμης εταιρείας.[31] Η επιχείρηση-κοινωνικός θεσμός διαγνώστηκε ως ένα πολυέξοδο λάθος και η μακροχρόνια σχέση ανταποδοτικότητας με τους πελάτες και τους υπαλλήλους χαρακτηρίστηκε καταστροφικός παράγοντας για την αποδοτικότητα της αγοράς. Η προοπτική των οικονομικών απολαβών έπεισε τα ανώτερα στελέχη να διαμελίσουν και να συρρικνώσουν τις εταιρείες τους, κι έτσι η καπιταλιστική φιλοσοφία μετατοπίστηκε από την κερδοφόρα παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών σε όλο και πιο εξωτικές μορφές οικονομικής κερδοσκοπίας. Οι αρχές λειτουργίας που επέβαλε η νέα αγορά απλούστευσαν τον καπιταλισμό ανάγοντάς τον στις θεμελιώδεις αρχές του και ήδη το 1989 ο Τζένσεν διακήρυξε με βεβαιότητα «τον θάνατο της ανώνυμης εταιρείας».[32]

Λίγο πριν από την αλλαγή του αιώνα οι θεμελιώδεις μηχανισμοί του κατασκοπευτικού καπιταλισμού είχαν αρχίσει να διαμορφώνονται και «η μεγιστοποίηση των κερδών των μετόχων» θεωρούνταν ευρέως ο «αντικειμενικός στόχος» μιας εταιρείας.[33] Αυτές οι αρχές, οι οποίες αναδείχτηκαν από μια πάλαι ποτέ ακραία φιλοσοφία, απέκτησαν ισχύ ευαγγελίου και έγιναν πάγια τακτική του εμπορικού, οικονομικού και νομικού τομέα.[34] Ήδη το 2000 οι αμερικανικές ανώνυμες επιχειρήσεις απασχολούσαν λιγότερους από τους μισούς Αμερικανούς απ' ό,τι το 1970.[35] Το 2009 είχαν μείνει οι μισές ανώνυμες εταιρείες σε σχέση με το 1997. Η ανώνυμη εταιρεία είχε γίνει «περιττή σε επίπεδο παραγωγής, ακατάλληλη να παράσχει σταθερή εργασία και υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και αναξιόπιστη όσον αφορά την εξασφάλιση μακροπρόθεσμων κερδών στις επενδύσεις».[36] Σε αυτόν τον νέο χώρο το ίνδαλμα του «χαρισματικού επιχειρηματία» θα αποκτούσε σχεδόν μυθική διάσταση ως η τέλεια ένωση ιδιοκτησίας και διαχείρισης, αντικαθιστώντας τον πληθωρικό υπαρξιακό ορίζοντα της δεύτερης νεωτερικότητας με ένα εξιδανικευμένο μοτίβο ασυδοσίας, ανταγωνιστικής επιτηδειότητας, κυριαρχίας και πλούτου.

IV. Η αστάθεια της δεύτερης νεωτερικότητας

Στις 9 Αυγούστου 2011, σχεδόν την ίδια ώρα που έξω από την αίθουσα συσκέψεων της Apple ακούγονταν πανηγυρισμοί, 16.000 Βρετανοί αστυνομικοί ξεχύνονταν στους δρόμους του Λονδίνου έτοιμοι να καταστείλουν «τα πιο γενικευμένα και παρατεταμένα επεισόδια βίας στην ιστορία της πόλης από την Εξέγερση του Γκόρντον το 1780».[37]

Τα γεγονότα είχαν ξεκινήσει τέσσερα βράδια νωρίτερα, όταν μια ειρηνική ολονυκτία έπειτα από τον θάνατο ενός άντρα από πυρά αστυνομικών έλαβε ξαφνικά βίαιες διαστάσεις. Τις μέρες που ακολούθησαν ο αριθμός των ταραχοποιών διογκώθηκε και οι λεηλασίες και οι εμπρησμοί εξαπλώθηκαν σε είκοσι δύο από τα τριάντα δύο δημοτικά διαμερίσματα του Λονδίνου, όπως και σε άλλες μεγάλες πόλεις σε ολόκληρη τη χώρα.[38] Κατά τη διάρκεια του κύματος βίας των τεσσάρων αυτών ημερών χιλιάδες άνθρωποι προκάλεσαν ύλικές ζημιές άνω των 50 εκατομμυρίων δολαρίων και έγιναν 3.000 συλλήψεις.

Την ώρα που η άνοδος της Apple φάνταζε ως η επισφράγιση των αξιώσεων των ατόμων της δεύτερης νεωτερικότητας στους δρόμους του Λονδίνου αποτυπωνόταν η μελανή παρακαταθήκη του τριακονταετούς πειράματος της οικονομικής ανάπτυξης μέσω του αποκλεισμού. Μία εβδομάδα μετά τις ταραχές, σε άρθρο της στο *Daily Beast*, η κοινωνιολόγος Σάσκια Σάσεν (Saskia Sassen) παρατηρούσε ότι «Αν θεωρήσουμε πως για τα γεγονότα ευθύνεται κάποια παθολογική κατάσταση, τότε αυτή έχει να κάνει με την ανεργία και την ανέχεια στις τάξεις ανθρώπων που επιθυμούν να ενταχθούν στη μεσαία τάξη και οι οποίοι βιώνουν στο πετσί τους το χάσμα που τους χωρίζει από την πλούσια ελίτ της χώρας. Από πολλές απόψεις έχουμε να κάνουμε με κοινωνικές επαναστάσεις, με μικρό "ε"· με διαμαρτυρίες ενάντια σε κοινωνικές συνθήκες οι οποίες έχουν γίνει αφόρητες».[39]

Ποιες ήταν, όμως, οι κοινωνικές συνθήκες οι οποίες είχαν γίνει τόσο *αφόρητες*; Πολλοί αναλυτές συμφώνησαν πως η τραγωδία των βρετανικών ταραχών ήταν απότοκο της καίριας κοινωνικής μεταμόρφωσης που επέφερε ο νεοφιλελευθερισμός: ένα πλάνο το οποίο εφαρμόστηκε επισταμένως κυρίως στη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Μάλιστα, έρευνα της Σχολής Οικονομικών του Λονδίνου βασισμένη σε συνεντεύξεις 270 ανθρώπων οι οποίοι είχαν λάβει μέρος στα επεισόδια μαρτυρούσε τον κοινό παρονομαστή της ανισότητας: «Καθόλου δουλειά, καθόλου χρήματα».[40] Οι όροι αναφοράς σχεδόν κάθε μελέτης περιστρέφονται γύρω από τον ίδιο άξονα: απουσία ευκαιριών, απουσία πρόσβασης στην εκπαίδευση, περιθωριοποίηση, στέρηση, αδικία, απελπισία.[41] Παρότι οι ταραχές του Λονδίνου διέφεραν σε σημαντικό βαθμό από άλλες διαμαρτυρίες που προηγήθηκαν και που ακολούθησαν –αναφέρομαι κυρίως στο κίνημα των Αγανακτισμένων, το οποίο γεννήθηκε τον Μάιο του 2011 στη Μαδρίτη έπειτα από ευρεία κινητοποίηση του κόσμου, και στο κίνημα Occupy, το οποίο έκανε την εμφάνισή του στις 17 Σεπτεμβρίου στο

Ζουκότι Παρκ της Γουόλ Στριτ– όλα αυτά τα γεγονότα είχαν ως κοινή αφετηρία τα ζητήματα της οικονομικής ανισότητας και του αποκλεισμού.[42]

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Βρετανία και οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης εισήλθαν στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα αντιμέτωπες με ακραίες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες οι οποίες είχαν να παρατηρηθούν από την Επίχρυση Εποχή και συγκρίνονταν μόνο με εκείνες ορισμένων από τις φτωχότερες χώρες του κόσμου.[43] Παρά τα δέκα χρόνια εκρηκτικής ψηφιακής ανάπτυξης που έφερε το θαύμα της Apple και παρά την εισχώρηση του διαδικτύου στην καθημερινή μας ζωή, οι επισφαλείς κοινωνικοί διαχωρισμοί υποδήλωναν ένα μέλλον ακόμη πιο διαστρωματωμένο και αντιδημοκρατικό. Ένας Αμερικανός οικονομολόγος έγραψε πως «κατά την περίοδο της εγκαθίδρυσης της νέας γενικευμένης τάσης στην οικονομική πολιτική σημειώθηκε η μεγαλύτερη μετάγγιση εισοδήματος προς τα ανώτερα στρώματα στην οικονομική ιστορία».[44] Το 2016 μια δυσοίωνη έκθεση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου προειδοποιούσε για αστάθεια, καταλήγοντας πως το παγκόσμιο νεοφιλελεύθερο ρεύμα «δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα». Στην πραγματικότητα, η ανισότητα είχε υποβαθμίσει αισθητά «το επίπεδο και τη σταθερότητα της ανάπτυξης» καλλιεργώντας ένα κλίμα ρευστότητας και αφήνοντας την οικονομία μονίμως ευάλωτη στην κρίση.[45]

Η επιδίωξη της λειτουργικής ζωής είχε οδηγηθεί στα πρόθυρα της κατάρρευσης υπό την αιγίδα της ελεύθερης αγοράς. Δύο χρόνια μετά τις ταραχές στο βόρειο Λονδίνο βρετανική έρευνα έδειξε πως εν έτει 2013 η φτώχεια που πήγαζε από την έλλειψη εκπαίδευσης και την ανεργία απέκλειε σχεδόν το ένα τρίτο του πληθυσμού από την καθημερινή κοινωνική συμμετοχή.[46] Μια άλλη βρετανική έκθεση κατέληγε πως «οι εργαζόμενοι των μικρών και μεσαίων εισοδημάτων βίωναν τη μεγαλύτερη υποβάθμιση βιοτικού επιπέδου από τα μέσα τού 19ου αιώνα, οπότε και χρονολογούνται τα πρώτα αξιόπιστα αρχεία».[47] Έως το 2015 τα μέτρα λιτότητας είχαν περικόψει κατά 19% –με άλλα λόγια, κατά 18 εκατομμύρια λίρες– τους προϋπολογισμούς των τοπικών αρχών, είχαν επιβάλει μαχαίρι της τάξης του 8% στις δαπάνες που αφορούσαν τις υπηρεσίες πρόνοιας για το παιδί και είχαν καταστήσει 150.000 συνταξιούχους ανίκανους να αποκτήσουν πρόσβαση σε ζωτικές υπηρεσίες.[48] Εν έτει 2014 σχεδόν ο μισός αμερικανικός πληθυσμός ζούσε υπό καθεστώς σχετικής φτώχειας, με το υψηλότερο εισόδημα στο κάτω μισό της εισοδηματικής κλίμακας να

ανέρχεται σε περίπου 34.000 δολάρια.[49] Μια έρευνα του αμερικανικού Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης έδειξε πως σχεδόν 49 εκατομμύρια άνθρωποι ζούσαν σε νοικοκυριά χωρίς εξασφαλισμένη τροφή.[50]

Στο βιβλίο του *Το Κεφάλαιο τον 21ο αιώνα* ο Γάλλος οικονομολόγος Τομά Πικετί (Thoma Piketty) συνέπτυξε εισοδηματικά δεδομένα ετών ώστε να εξαγάγει έναν θεμελιώδη νόμο συσσώρευσης: Ο ρυθμός απόδοσης του κεφαλαίου τείνει να υπερβαίνει τον ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης. Η τάση αυτή, που παριστάνεται από τον τύπο $r > g$, συνιστά μια δυναμική η οποία οξύνει διαρκώς τις εισοδηματικές αποκλίσεις και γεννά μια σειρά από αντιδημοκρατικές κοινωνικές επιπτώσεις οι οποίες φαίνεται να επιβεβαιώνουν τις προβλέψεις ετών που τις θέλουν προάγγελους μιας οριστικής κρίσης στον καπιταλισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Πικετί εκθέτει τους τρόπους με τους οποίους οι οικονομικές ελίτ χρησιμοποιούν τα υπέρογκα κέρδη τους για να χρηματοδοτούν έναν κύκλο πολιτικής αιχμαλωσίας ώστε τα συμφέροντά τους να προστατεύονται από τον πολιτικό αντίλογο.[51] Όντως, σύμφωνα με έκθεση των *New York Times* του 2015, 158 αμερικανικές οικογένειες και οι εταιρείες τους χορήγησαν σχεδόν τα μισά (176 εκατομμύρια δολάρια) από τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν και από τα δύο πολιτικά κόμματα υπέρ των υποψηφίων για την προεδρία του 2016. Μάλιστα, κύριοι αποδέκτες ήταν οι «Ρεπουμπλικάνοι υποψήφιοι οι οποίοι υπόσχονταν απορρύθμιση της αγοράς, ελάττωση της φορολογίας [...] και συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους».[52] Ιστορικοί, ερευνητές δημοσιογράφοι, οικονομολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες έχουν αναλύσει τη δαιδαλώδη πραγματικότητα τούτης της στροφής προς την ολιγαρχία, ρίχνοντας φως στις μεθοδευμένες εκστρατείες διάπλασης του κοινού και πολιτικής αιχμαλωσίας οι οποίες βοήθησαν στην προώθηση και στην ενίσχυση ενός ακραίου πλάνου ελεύθερης αγοράς εις βάρος της δημοκρατίας.[53]

Η σύνοψη της εκτεταμένης έρευνας του Πικετί θα μπορούσε να είναι η εξής: *Ο ωμός καπιταλισμός δεν είναι προς βρώση.* Όπως και το λουκάνικο, ο καπιταλισμός πρέπει να μαγειρεύεται στην εστία μιας δημοκρατικής κοινωνίας και των θεσμών της. *Ωμός* είναι βλαβερός για την κοινωνία. Ο Πικετί εφιστά την προσοχή: «Μια οικονομία της αγοράς [...] αν αφεθεί ανεπιτήρητη [...] είναι φορέας ισχυρών δυνάμεων κοινωνικής ανισότητας, οι οποίες μπορεί να αποτελέσουν σοβαρό κίνδυνο για τις δημοκρατικές κοινωνίες και τις αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης πάνω στις οποίες αυτές βασίζονται».[54] Πολλοί ακαδημαϊκοί πλέον ορίζουν αυτές τις νέες συνθήκες ως *νεοφεουδαρ-*

χία, ένα καθεστώς το οποίο χαρακτηρίζεται από την εδραίωση του πλούτου και της εξουσίας της ελίτ πολύ έξω από τη σφαίρα επιρροής του ευρέος κοινού και των μηχανισμών της δημοκρατικής συναίνεσης.[55] Ο Πικετί το περιγράφει ως επιστροφή στον «κληρονομικό καπιταλισμό» – ένα πισωγύρισμα σε μια προνεωτερική κοινωνία όπου οι ευκαιρίες που παρουσιάζονται στη ζωή ενός ατόμου είναι συνάρτηση του κληρονομούμενου πλούτου και όχι επάξιων κατακτήσεων.[56]

Πλέον διαθέτουμε τα εργαλεία για την κατανόηση των ποικίλων καταστρεπτικών πτυχών αυτής της σύγκρουσης: *αφόρητο, λοιπόν, είναι το γεγονός πως ενώ οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες έχουν επιστρέψει σε προβιομηχανικά «φεουδαρχικά» πρότυπα, δεν ισχύει το ίδιο και για μας τους ανθρώπους.* Δεν είμαστε αγράμματοι χωρικοί, δουλοπάροικοι ή σκλάβοι. Ασχέτως αν ανήκουμε στη «μεσαία τάξη» ή στο «περιθώριο», όλοι μας μοιραζόμαστε μια κοινή ιστορική υπόσταση· αυτή των ατομικοποιημένων προσωπικοτήτων με σύνθετα κοινωνικά βιώματα και απόψεις. Είμαστε εκατοντάδες εκατομμύρια, δισεκατομμύρια ίσως, άνθρωποι της δεύτερης νεωτερικότητας, ιστορικά απελευθερωμένοι από τα πρώην ανυπέρβλητα εμπόδια ενός πεπρωμένου υπαγορευμένου κατά τη γέννηση και από τις συνθήκες της μαζικής κοινωνίας. Γνωρίζουμε πως δικαιούμαστε αξιοπρέπεια και την ευκαιρία να ζήσουμε λειτουργική ζωή. Πρόκειται για μια οντολογική οδοντόκρεμα η οποία από τη στιγμή που δραπετεύει από το σωληνάριο είναι αδύνατο να επιστρέψει πάλι μέσα. Ο αντίκτυπος του πόνου και της οργής ο οποίος πλέον χαρακτηρίζει την εποχή μας μοιάζει με το ωστικό κύμα που προκύπτει από την τοξική σύγκρουση μεταξύ των δεδομένων μιας πραγματικότητας ανισοτήτων και του τρόπου που εμείς τα συναισθανόμαστε.[57]

Επιστρέφοντας στο 2011, οι 270 συνεντεύξεις ατόμων που έλαβαν μέρος στις ταραχές του Λονδίνου σκιαγραφούν με τη σειρά τους τα σημάδια αυτής της σύγκρουσης. «Καθένας τους εκφράστηκε με διαφορετικό τρόπο», καταλήγει η έκθεση, «αλλά στην ουσία όλοι τους έκαναν λόγο για ένα διάχυτο αίσθημα αδικίας. Για ορισμένους η φύση της ήταν οικονομική – έλλειψη εργασίας, χρημάτων ή ευκαιριών. Για άλλους αφορούσε το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο· όχι απλώς την απουσία υλικών αγαθών, αλλά τη μεταχείριση που θεωρούσαν πως τύγχαναν οι ίδιοι σε σύγκριση με άλλους...» «Η αίσθηση πως αντιμετωπίζονταν ως αόρατοι» ήταν «διάχυτη». Κατά τα λεγόμενα μιας γυναίκας, «οι νέοι στις μέρες μας *έχουν ανάγκη να ακούγεται η φωνή τους.* Θεωρούν πως έτσι δικαιώνονται». Ένας νεαρός είπε πως «Όταν κα-

νείς δεν ενδιαφέρεται για σένα, τελικά θα τους αναγκάσεις εσύ να ενδιαφερθούν, θα ταράξεις ο ίδιος τα νερά».[58] Άλλες αναλύσεις αναφέρουν πως η οργή που τροφοδότησε το χάος στο βόρειο Λονδίνο ήταν το βωβό αντίκρισμα της «στέρησης της αξιοπρέπειας».[59]

Όταν εμφανίστηκε το κίνημα Occupy, σε μια άλλη ήπειρο, μακριά από τις πολιορκημένες γειτονιές του Λονδίνου, έμοιαζε να έχει ελάχιστα κοινά με τα βίαια επεισόδια του Αυγούστου. Το 99% το οποίο το Occupy αποσκοπούσε να εκπροσωπήσει δεν ήταν περιθωριοποιημένο· τουναντίον, η ίδια η ισχύς του κινήματος ήταν το γεγονός πως ενσάρκωνε μια υπερπλειοψηφία. Σε κάθε περίπτωση, το κίνημα αυτό αποκάλυψε μια παρόμοια σύγκρουση μεταξύ των δεδομένων μιας πραγματικότητας ανισοτήτων και του τρόπου με τον οποίο τη συναισθανόμαστε – απλώς εδώ η έκφρασή της ήταν μια δημιουργική και ατομικοποιημένη πολιτική κουλτούρα η οποία επέμενε στην «άμεση δημοκρατία» και στην «οριζόντια διάρθρωση».[60] Ορισμένοι αναλυτές κατέληξαν πως αυτή ακριβώς η σύγκρουση τελικά αποδυνάμωσε το κίνημα, διότι ο «ηγετικός του πυρήνας» δεν προτίθετο να συμβιβάσει την εξαιρετικά ατομικοποιημένη προσέγγισή του υπέρ των στρατηγικών και των τακτικών που απαιτούνταν για ένα ανθεκτικό μαζικό κίνημα.[61] Ωστόσο, ένα είναι σίγουρο: Στο Ζουκότι Παρκ δεν συγκεντρώθηκαν δουλοπάροικοι. Αντιθέτως, όπως εύστοχα παρατήρησε κάποιος που έζησε το κίνημα από κοντά, «Η διαφορά είναι πως από την αρχή ένα σημαντικό ποσοστό από μας, τους ανθρώπους, φάνηκε σοφότερο από τους ηγέτες του. Βλέπαμε πιο μακριά και αποδείχτηκε πως διαθέταμε καλύτερη κρίση. Αντιστρέψαμε έτσι τους παραδοσιακούς συσχετισμούς με την κυβερνώσα ελίτ που την ήθελαν πιο συνετή από τις άπλυτες μάζες».[62]

Αυτή η υπαρξιακή αντίφαση της δεύτερης νεωτερικότητας στιγματίζει τις χρειώδεις συνθήκες μας: Επιθυμούμε να διατηρήσουμε τη ζωή υπό τον έλεγχό μας, αλλά σε κάθε της πτυχή αυτός ο έλεγχος ματαιώνεται. Η ατομικοποίηση έχει ρίξει τον καθένα από μας στο κυνήγι των αναγκαίων αγαθών για την εξασφάλιση μιας λειτουργικής ζωής, αλλά ξανά και ξανά αναγκαζόμαστε να παλέψουμε ενάντια σε μια οικονομία και σε μια πολιτική οι οποίες μας θεωρούν αξιοκαταφρόνητους. Ζούμε με την επίγνωση πως η ζωή μας έχει μοναδική αξία, αλλά η μεταχείριση που λαμβάνουμε υποδηλώνει πως είμαστε αμελητέα ποσότητα. Παρατηρώντας τα οφέλη του τελικού σταδίου του χρηματιστικού καπιταλισμού να καθίστανται απλησίαστα για μας, καταλήγουμε να αναλογιζόμαστε το μέλλον με μια αμη-

χανία η οποία, ανά τακτά χρονικά διαστήματα πλέον, εκτονώνεται σε βία. Το όραμα του ψυχολογικού αυτοκαθορισμού αποτελεί το τοπίο όπου εκτυλίσσονται τα όνειρά μας· συνεπώς, οι απώλειες που βιώνουμε από τη βραδυφλεγή άνοδο της ανισότητας, του αποκλεισμού, του διάχυτου ανταγωνισμού και της εκφυλιζόμενης κοινωνικής οργάνωσης δεν είναι μόνο οικονομικές. Τα πλήγματα που μας καταφέρνουν μας γεμίζουν απογοήτευση και πικρία, ακριβώς επειδή συναισθανόμαστε πως δικαιούμαστε προσωπική αξιοπρέπεια και μια ζωή βιωμένη υπό τους δικούς μας όρους.

Ο κοινωνικός φιλόσοφος Ζίγκμουντ Μπάουμαν (Zygmunt Bauman) αναφέρει πως η βαθύτερη αντίφαση του καιρού μας είναι «το γιγάντιο χάσμα που χωρίζει το δικαίωμα στις ατομικές διεκδικήσεις και την ικανότητα ελέγχου του κοινωνικού πλαισίου που τις καθιστά εφικτές. Αυτό είναι το αβυσσαλέο χάσμα από το οποίο αναδίδονται οι τοξικές αναθυμιάσεις που δηλητηριάζουν τη ζωή των σύγχρονων ανθρώπων». Ο Μπάουμαν επιμένει πως τα εγκαίνια του όποιου νέου κεφαλαίου στη μακραίωνη ιστορία της ανθρώπινης χειραφέτησης πρέπει να γίνουν εδώ. Μπορεί η αστάθεια της δεύτερης νεωτερικότητας να παραχωρήσει τη θέση της σε μια νέα σύνθεση; Σε μια *τρίτη νεωτερικότητα* η οποία θα υπερισχύσει αυτής της σύγκρουσης και θα προσφέρει μια γνήσια οδό προς μια ευημερούσα και λειτουργική ζωή για τους πολλούς και όχι μόνο για τους λίγους; Ποιος θα είναι ο ρόλος του καπιταλισμού της πληροφορίας;

V. Μια τρίτη νεωτερικότητα

Στο παρελθόν η Apple είχε επιδοθεί στη γεφύρωση αυτού του «αβυσσαλέου χάσματος» και υπήρξε μια περίοδος κατά την οποία η συγχώνευση του καπιταλισμού και της ψηφιακής ισχύος της εταιρείας φάνηκε να σηματοδοτεί μια νέα πορεία προς μια τρίτη νεωτερικότητα. Η υπόσχεση ενός ψηφιακού καπιταλισμού εναρμονισμένου με τις ανάγκες μας κατά την πρώτη δεκαετία του αιώνα μας ενέπνευσε τους πληθυσμούς της δεύτερης νεωτερικότητας σε όλο τον κόσμο. Νέες εταιρείες όπως η Google και η Facebook φαινόταν να επαγγέλλονται την αναστροφή σε νέους νευραλγικούς τομείς, διασώζοντας πληροφορίες και ανθρώπους από παλαιά θεσμικά δεσμά, επιτρέποντάς μας να βρούμε ό,τι και όποιον επιθυμούσαμε, όποτε και όπως επιθυμούσαμε· να τους αναζητήσουμε και να συνδεθούμε.

Η αναστροφή του καταναλωτικού ρου από την Apple ευαγγελιζόταν τα εχέγγυα σχέσεων αλληλεγγύης και ανταποδοτικότητας οι οποίες θα είχαν τις ρίζες τους σε μια εμπορική δραστηριότητα σύμφωνη με τα πραγματικά συμφέροντα του καταναλωτή. Υποδήλωνε την υπόσχεση μιας νέας ψηφιακής αγοράς η οποία ίσως υπερίσχυε της σύγκρουσης: τα πρώτα σημάδια ενός καπιταλισμού της τρίτης νεωτερικότητας ο οποίος θα ήταν ενσάρκωση των τάσεων αυτοκαθορισμού ατόμων-τέκνων του ψηφιακού περιβάλλοντος. Η προοπτική της «ζωής όπως τη θέλω εγώ και σε προσιτή για μένα τιμή» ήταν η ανθρώπινη υπόσχεση η οποία πολύ γρήγορα ενσταλάχτηκε στον πυρήνα του ψηφιακού εμπορικού εγχειρήματος – από τα iPhone έως τις απλουστευμένες ψηφιακές αγορές, από τον τεράστιο διαδικτυακό πλούτο έως τις κατά παραγγελία υπηρεσίες, από τις εκατοντάδες χιλιάδες διαδικτυακές επιχειρήσεις έως τις αναρίθμητες εφαρμογές και συσκευές.

Βεβαίως, δεν έλειψαν οι παρεκτροπές, τα κενά και οι αδυναμίες. Η δυνάμει σπουδαιότητα της υποδηλούμενης νέας φιλοσοφίας της Apple ποτέ δεν έγινε πλήρως αντιληπτή, ούτε καν από την ίδια την Apple. Μάλιστα, η εταιρεία ήταν υπεύθυνη για διαδοχικές αντιφάσεις που πρόδιδαν πως ελάχιστα είχαν αλλάξει. Η Apple κατηγορήθηκε για καταχρηστικές πολιτικές τιμολόγησης, για μετακίνηση των εργοστασίων της στο εξωτερικό, για εκμετάλλευση του προσωπικού των καταστημάτων της, για αποτίναξη ευθυνών σε σχέση με τις συνθήκες στα εργοστάσιά της, για υπόγειες ενέργειες με στόχο την περιστολή των μισθών μέσω μεμπτών ρητρών μη ανταγωνισμού κατά την πρόσληψη, για πάγια φοροδιαφυγή και για έλλειψη περιβαλλοντικής ευαισθησίας· τα παραπάνω αποτελούν απλώς μερικές ενδεικτικές παραβιάσεις οι οποίες αναιρούσαν το υποσχόμενο κοινωνικό συμβόλαιο που υποτίθεται πως συνεπαγόταν η μοναδική φιλοσοφία της εταιρείας.

Όταν έχουμε να κάνουμε με μια γνήσια οικονομική μετάλλαξη, πάντα παρατηρείται τριβή μεταξύ των γνωρισμάτων του αναδυόμενου συστήματος και αυτών του αυθεντικού γενετικού υλικού από όπου προήλθε. Αυτός ο συγκερασμός παλιού και νέου αποκτά καινούριες παραμέτρους στο πλαίσιο ενός καινοφανούς μοντέλου. Ορισμένες φορές τα χαρακτηριστικά μιας μετάλλαξης συναντούν τις κατάλληλες συνθήκες όπου αυτά «επιλέγονται» και διαιωνίζονται. Τούτο είναι και το χρονικό παράθυρο για οποιοδήποτε νέο σύστημα που επιδιώκει να αποκτήσει σαφείς θεσμικές βάσεις και να χαράξει τη δική του τροχιά με προορισμό μια θέση στο μέλλον. Βεβαίως, η πιθα-

νότερη έκβαση μιας τέτοιας μετάλλαξης είναι να υποκύψει λόγω «αδυναμίας μετάβασης» εξαιτίας της αντίρροπης βαρυτικής δύναμης των εδραιωμένων πρακτικών.[63]

Τίθεται το εξής ερώτημα: ήταν η αναστροφή που κατάφερε η Apple μια νέα δυναμική οικονομική μετάλλαξη εν μέσω του στίβου του πειραματισμού και με τελική κατεύθυνση την εκπλήρωση των αναγκών της νέας εποχής ή ήταν άλλο ένα κρούσμα αδυναμίας μετάβασης; Πάνω στον ενθουσιασμό μας και την αυξανόμενη εξάρτησή μας από την τεχνολογία είχαμε την τάση να παραβλέπουμε πως οι ίδιες δυνάμεις του κεφαλαίου από τις οποίες αγωνιστήκαμε να ξεφύγουμε στον «πραγματικό» κόσμο πλέον πρόβαλλαν ταχύτατα τις αξιώσεις τους στην ευρύτερη ψηφιακή σφαίρα. Έτσι γίναμε ευάλωτοι και πιαστήκαμε εξαπίνης όταν η πρώιμη υπόσχεση του καπιταλισμού της πληροφορίας πήρε σκοτεινή τροπή. Αγαλλιάσαμε με τις διαβεβαιώσεις «των επικείμενων ενισχύσεων» την ώρα που μέσα από την ομίχλη ξεπρόβαλλαν ανησυχητικά ερωτήματα με αυξανόμενη συχνότητα, με καθένα από αυτά να συνοδεύεται από την αναμενόμενη έκρηξη απογοήτευσης και θυμού.

Ποιος ήταν ο λόγος που το Gmail της Google, το οποίο εγκαινιάστηκε το 2004, σάρωνε την προσωπική αλληλογραφία ώστε να εμφανίζει διαφημίσεις; Όταν η πρώτη χρήστρια του Gmail αντιλήφθηκε διαφήμιση στοχευμένη στο περιεχόμενο της αλληλογραφίας της, η δημόσια αντίδραση ήταν ακαριαία. Πολλοί κατέληξαν να νιώθουν αποτροπιασμένοι και εξοργισμένοι· άλλοι βρέθηκαν σε σύγχυση. Όπως το έθεσε και ο χρονικογράφος της Google Στίβεν Λίβι (Steven Levy), «Εμφανίζοντας διαφημίσεις βάσει περιεχομένου συνομιλιών, η Google έμοιαζε να απολαμβάνει κατά κάποιον τρόπο το γεγονός πως ο προσωπικός χώρος των χρηστών της ήταν στο έλεος των πολιτικών και της όποιας αξιοπιστίας της εταιρείας στην οποία ανήκαν οι διακομιστές. Ακόμη, από τη στιγμή που αυτές οι διαφημίσεις απέφεραν κέρδη, η Google κατέστησε σαφές το γεγονός πως θα επωφελούνταν της κατάστασης».[64]

Το 2007 η Facebook εγκαινίασε το Beacon, μια δυνατότητα την οποία πλάσαρε ως έναν «νέο τρόπο κοινωνικής μεταβίβασης της πληροφορίας». Το Beacon έδινε τη δυνατότητα σε ιστότοπους που συνεργάζονταν με τη Facebook να ανιχνεύουν τη δραστηριότητα των χρηστών στο διαδίκτυο και να κοινοποιούν τις αγορές τους στο προσωπικό τους δίκτυο χωρίς άδεια. Το θράσος της εταιρείας προκάλεσε την οργή των περισσοτέρων, τόσο επειδή κατασκόπευε τη διαδι-

κτυακή τους δραστηριότητά όσο και επειδή ιδιοποιούνταν τη δυνατότητα διαχείρισης των κοινοποιήσεών τους. Ο Μαρκ Ζάκερμπεργκ (Mark Zuckerberg), ιδρυτής της Facebook, ο οποίος τελικά αναγκάστηκε να τερματίσει τη λειτουργία του Beacon, δήλωσε το 2010 πως το προσωπικό απόρρητο είχε σταματήσει να αποτελεί κοινωνική σταθερά κι έπειτα συνεχάρη τον εαυτό του για τη χαλάρωση των «πολιτικών απορρήτου» της εταιρείας συνάδοντας με τους ωφελιμιστικούς ισχυρισμούς του περί νέων κοινωνικών συνθηκών.[65] Απ' ό,τι φαίνεται, ο Ζάκερμπεργκ δεν διάβασε ποτέ την προσωπική εμπειρία του Τζόναθαν Τρεν με το Beacon:

> Αγόρασα διαμαντένιες βέρες αρραβώνων από το overstock θέλοντας να κάνω έκπληξη στη φίλη μου την παραμονή Πρωτοχρονιάς. [...] Μέσα σε λίγες ώρες έλαβα ένα τηλεφώνημα από έναν από τους καλύτερούς μου φίλους το οποίο με άφησε άναυδο. Μου έλεγε πως χάρηκε πολύ που το έμαθε και μου έδινε «συγχαρητήρια» για τους αρραβώνες μας. (!!!) Φανταστείτε τον αποτροπιασμό μου όταν έμαθα πως το overstock είχε κοινοποιήσει τις λεπτομέρειες της αγοράς μου (συμπεριλαμβανομένου του λινκ των δαχτυλιδιών και της τιμής τους) στις δημόσιες ενημερώσεις του προφίλ μου στο Facebook και είχε στείλει ειδοποιήσεις σε όλους τους φίλους μου. ΣΕ ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΦΙΛΟΥΣ ΜΟΥ, συμπεριλαμβανομένης της κοπέλας μου και όλων των δικών της φίλων κτλ. [...] ΟΛΑ ΑΥΤΑ ΣΥΝΕΒΗΣΑΝ ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗ ΜΟΥ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΝΑ ΤΟ ΓΝΩΡΙΖΩ. Έχω καταστεναχωρηθεί που χάλασε η έκπληξή μου και που κάτι το οποίο προοριζόταν να είναι μια ιδιαίτερη στιγμή και μια ανάμνηση για όλη μας τη ζωή καταστράφηκε από μια δολιότατη και εξοργιστική παραβίαση του προσωπικού απορρήτου. Θέλω να πνίξω και τους τύπους στο overstock κι εκείνους στο Facebook που θεώρησαν πως κάτι τέτοιο ήταν καλή ιδέα. Αυτή η συμπεριφορά δημιουργεί ένα απαράδεκτο προηγούμενο στο διαδίκτυο και αισθάνομαι πως κατέστρεψε κομμάτι της ζωής μου.[66]

Οι πιο παθογενείς από τις πολλές διαψευσμένες προσδοκίες περί αλληλεγγύης ήταν οι εκ των ων ουκ άνευ «συμφωνίες παροχής υπηρεσιών».[67] Οι νομικοί εμπειρογνώμονες τις αποκαλούν «συμβάσεις προσχώρησης» επειδή περιλαμβάνουν όρους που αφαιρούν την όποια διαπραγματευτική ισχύ του αντισυμβαλλομένου ο οποίος τις αποδέχεται θέλοντας και μη. Μια άλλη ονομασία των διαδικτυακών «συμβάσεων» (όρων παροχής υπηρεσιών, αδειών χρήσης κτλ.) είναι

το "click-wrap" – συμβάσεις οι οποίες συνάπτονται με ένα κλικ· εύλογη ονομασία, μιας και, σύμφωνα με πληθώρα ερευνών, η πλειοψηφία των ανθρώπων εγκλωβίζεται σε αυτές τις δυναστευτικές συμβάσεις κάνοντας απλώς κλικ στο κουτί «Συμφωνώ» χωρίς ποτέ να διαβάζει το περιεχόμενο της συμφωνίας.[68] Σε πολλές περιπτώσεις η περιήγηση και μόνο σε μια ιστοσελίδα σού επιβάλλει όρους παροχής υπηρεσιών ακόμη κι αν εσύ δεν το γνωρίζεις. Ακαδημαϊκοί επισημαίνουν πως ένας λόγος για τον οποίο αυτά τα ψηφιακά έγγραφα είναι τρομερά εκτενή και περίπλοκα είναι για να αποθαρρύνουν τους χρήστες από το να τα εξετάσουν, μιας και οι εταιρείες γνωρίζουν πως είναι εξασφαλισμένες, δεδομένου πως τα περισσότερα δικαστήρια έχουν επικυρώσει τη νομιμότητα των συμβάσεων click-wrap παρά τη σαφή απουσία ουσιαστικής συναίνεσης.[69] Ο Τζον Ρόμπερτς (John Roberts), ο ίδιος ο πρόεδρος του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ, παραδέχτηκε πως «δεν διαβάζει τα ψιλά γράμματα στην οθόνη του υπολογιστή».[70] Το κερασάκι στην τούρτα είναι πως ανά πάσα στιγμή οι όροι παροχής υπηρεσιών δύναται να τροποποιηθούν από πλευράς εταιρείας, χωρίς την απαραίτητη γνώση ή συναίνεση του χρήστη. Πρόκειται για όρους στους οποίους συνήθως υπεισέρχονται και άλλες εταιρείες (συνεργάτες, προμηθευτές, έμποροι, διαφημιστές κτλ.) χωρίς να γίνεται αναφορά ή ανάληψη ευθύνης σε σχέση με τους όρους παροχής υπηρεσιών *των εν λόγω εταιρειών*. Τέτοιες «συμβάσεις» επιβάλλουν μια προδιαγεγραμμένη διηνεκή ήττα, καθώς ο χρήστης αναδιπλώνεται σε αυτόν τον «σαδιστικό» κύκλο, όπως τον περιγράφει η καθηγήτρια νομικής Νάνσι Κιμ (Nancy Kim).

Η επίτιμη καθηγήτρια της νομικής Μάργκαρετ Ρέιντιν (Margaret Radin) παρατηρεί πως η υφή αυτών των «συμβάσεων» φέρνει στον νου την Αλίκη στη Χώρα των Θαυμάτων. Όντως, οι ανεκτίμητες έννοιες της «συμφωνίας» και της «υπόσχεσης», οι οποίες υπήρξαν ζωτικής σημασίας για την εξέλιξη του θεσμού της σύμβασης από τη Ρωμαϊκή Εποχή, έχουν υποβαθμιστεί σε έναν «ενθυμητικό» ρόλο που απλώς «μαρτυρά πως η εταιρεία που μετέρχεται το στερεότυπο συμβατικό κείμενο επιθυμεί τη δέσμευση του αντισυμβαλλομένου».[71] Η Ρέιντιν αποκαλεί αυτό το φαινόμενο «προσωπική απαλλοτρίωση» – μια ανανταπόδοτη και αυθαίρετη στέρηση δικαιωμάτων. Θεωρεί πως τέτοιες «συμβάσεις» συνιστούν ηθικό και δημοκρατικό «εκφυλισμό» των κανόνων δικαίου και του θεσμού του συμβολαίου – μια νοσηρή παρέκκλιση η οποία αναδιαρθρώνει τα δικαιώματα που οι δημοκρατικές διαδικασίες έχουν χορηγήσει στους χρήστες «αντικαθιστώντας

τα με το εκάστοτε σύστημα που κάθε εταιρεία επιθυμεί να επιβάλει. [...] Οι αντισυμβαλλόμενοι πρέπει να μυηθούν σε ένα νομικό σύμπαν επινόησης της εταιρείας πριν προβούν σε όποια συναλλαγή μαζί της».[72]

Η συμβολή του ψηφιακού περιβάλλοντος σε αυτόν τον εκφυλισμό είναι καθοριστική. Η Κιμ επισημαίνει πως παλαιότερα τα παραδοσιακά έγγραφα επέβαλλαν φυσιολογικούς περιορισμούς όσον αφορά τον κώδικα σύναψης, απλώς και μόνο εξαιτίας του κόστους δημιουργίας, διανομής και αρχειοθέτησής τους. Τα παραδοσιακά έγγραφα απαιτούν πραγματική υπογραφή, με αποτέλεσμα μια εταιρεία ενδεχομένως να διστάσει να επιβαρύνει έναν πελάτη αναγκάζοντάς τον να διαβάσει πολλαπλές σελίδες ψιλών γραμμάτων. Από την άλλη, οι όροι των ψηφιακών συμβολαίων είναι «αβαρείς». Μπορούν να διογκωθούν, να πολλαπλασιαστούν, να διανεμηθούν και να αρχειοθετηθούν χωρίς κανένα επιπλέον κόστος. Όταν οι εταιρείες συνειδητοποίησαν την ευνοϊκή προδιάθεση των δικαστηρίων όσον αφορά την εγκυρότητα των συμβάσεων click-wrap και browse-wrap, δεν τις σταματούσε τίποτε από το να διευρύνουν την ακτίνα δράσης αυτών των εκφυλισμένων συμβάσεων «ώστε να απομυζήσουν τους καταναλωτές αποσπώντας οφέλη πέραν εκείνων της συναλλαγής».[73] Τα παραπάνω συνέπεσαν με την ανακάλυψη του συμπεριφορικού πλεονάσματος το οποίο θα εξετάσουμε στο Κεφάλαιο 3. Πλέον, οι διαστάσεις των όρων παροχής υπηρεσιών έχουν διογκωθεί ώστε να περιλαμβάνουν δαιδαλώδεις και φαύλες «πολιτικές απορρήτου», εδραιώνοντας άλλη μια αέναη επαναφορά αυτών των όρων σφετερισμού. Ακόμη και ο πρώην πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Ανταγωνισμού Τζον Λάμποβιτς (Jon Leibowitz) δήλωσε δημόσια πως «Είναι γνωστό σε όλους μας πως οι καταναλωτές δεν διαβάζουν τις πολιτικές απορρήτου».[74] Το 2008 δύο καθηγητές του Πανεπιστημίου Κάρνεγκι Μέλον υπολόγισαν πως ένας λογικός χρόνος ανάγνωσης όλων των πολιτικών απορρήτου που κάποιος συναντά σε ένα έτος θα αντιστοιχούσε σε 76 πλήρεις εργάσιμες μέρες και θα ισοδυναμούσε με εθνικό κόστος ευκαιρίας της τάξης των 781 δισ. δολαρίων.[75] Σήμερα αυτά τα νούμερα είναι πολύ μεγαλύτερα. Όπως και να 'χει, οι περισσότεροι χρήστες συνεχίζουν να αγνοούν την ύπαρξη αυτών των «ληστρικών» όρων οι οποίοι, σύμφωνα με την Κιμ, επιτρέπουν στις εταιρείες «να αντλούν δικαιώματα χωρίς να χρειάζεται να διαπραγματευτούν για αυτά και, καθώς είναι αθέατες, να θεσπίζουν και να παγώνουν πρακτικές πριν οι χρήστες και οι ρυθμιστικές αρχές συνειδητοποιήσουν τι έχει συμβεί».[76]

Αρχικά, οι νεόκοπες διαδικτυακές εταιρείες έμοιαζαν απλώς να αδυνατούν να συλλάβουν τα ηθικά, κοινωνικά και θεσμικά προαπαιτούμενα της ίδιας της οικονομικής τους φιλοσοφίας. Ωστόσο, όσο συσσωρεύονταν τα ολισθήματά τους, τόσο πιο δύσκολο γινόταν να παραβλέψουμε την πιθανότητα πως αυτές οι επανειλημμένες καταπατήσεις αποτελούσαν ειδοποιό γνώρισμα και όχι τυχαία σφάλματα. Παρόλο που το θαύμα της Apple εμπεριείχε τον σπόρο της οικονομικής μεταρρύθμισης, κανείς δεν κατανόησε επαρκώς τη δυναμική του. Η φύση του παρέμεινε αίνιγμα ακόμη και για την ίδια την εταιρεία. Ήδη αρκετά χρόνια πριν από τον θάνατο του θρυλικού ιδρυτή της Apple Στιβ Τζομπς η κατ' εξακολούθηση καπηλεία των προσδοκιών των χρηστών γεννούσε ερωτήματα σχετικά με τον βαθμό στον οποίο η εταιρεία κατανοούσε το δομικό βάθος και την ιστορική σημασία των ίδιων των δημιουργημάτων της. Η τρομακτική επιτυχία του iPod και των iTunes ενέπνευσε στους χρήστες του διαδικτύου ένα αίσθημα αισιοδοξίας όσον αφορά τον νέο ψηφιακό καπιταλισμό· δυστυχώς, όμως, η Apple ποτέ δεν ανέλαβε τις πρωτοβουλίες για τη συνεπή ανάπτυξη των μεστών κοινωνικών και θεσμικών διαδικασιών που θα ανήγαν την υπόσχεση του iPod σε μια διακριτή μορφή αγοράς, όπως είχαν κάνει κάποτε ο Χένρι Φορντ και ο Άλφρεντ Σλόουν.

Αυτές οι εξελίξεις αντικατοπτρίζουν την απλή αλήθεια πως η πραγματική οικονομική μεταρρύθμιση απαιτεί χρόνο και πως ο κόσμος του διαδικτύου, οι επενδυτές και οι μεριδιούχοι του, ούτε είχαν ούτε έχουν πρόθεση να τον διαθέσουν. Το πνεύμα της ψηφιακής καινοτομίας γρήγορα μεταφράστηκε σε μια διάλεκτο της ρήξης και σε μια εμμονή με την ταχύτητα· η ανέλιξή του σημειώνεται με λάβαρο τη «δημιουργική καταστροφή». Ο διάσημος καθώς και μοιραίος όρος της εξελικτικής οικονομικής θεωρίας του Γιόζεφ Σουμπέτερ (Joseph Schumpeter) μετατράπηκε σε εργαλείο για τη νομιμοποίηση αυτού που χάριν ευφημισμού η Σίλικον Βάλεϊ αποκαλεί «ανεξουσιοδότητη καινοτομία».[77] Άποψή μου είναι πως η ρητορική της καταστροφής προήγαγε μια επιδερμική αντίληψη του ρόλου της νέας τεχνολογίας στην ιστορία, αντιμετωπίζοντάς τη ως το μαγικό ραβδί που θα ανατινάξει το καπιταλιστικό σκηνικό για να το δημιουργήσει εκ βάθρων. Επί της ουσίας, η θεώρηση του Σουμπέτερ ήταν πολύ πιο εμβριθής και σύνθετη απ' ό,τι μαρτυρά η σύγχρονη ρητορική της καταστροφής.

Μολονότι ο Σουμπέτερ θεωρούσε τον καπιταλισμό μια «εξελικτική» διαδικασία, ήταν της γνώμης πως σχετικά λίγοι από τους αδιάκοπους νεωτερισμούς του γίνονται φορείς ουσιαστικής εξέλιξης. Αυ-

τό το σπάνιο φαινόμενο, το οποίο αποκαλούσε «μετάλλαξη», αφορούσε διαχρονικούς, βιώσιμους και οντολογικούς μετασχηματισμούς στο πνεύμα, στην εμπέδωση και στην εφαρμογή της καπιταλιστικής σώρευσης – όχι συμπτωματική, εφήμερη ή ευκαιριακή προσαρμογή στις εκάστοτε περιστάσεις. Ο Σουμπέτερ επέμενε πως αυτός ο εξελικτικός μηχανισμός τίθεται σε κίνηση από τις νέες καταναλωτικές ανάγκες και πως διέπουσα αρχή κάθε βιώσιμης μετάλλαξης είναι η προσαρμογή σε αυτές τις ανάγκες: «Το καπιταλιστικό σύστημα αυξάνει προοδευτικά το βιοτικό επίπεδο των μαζών, εξαιτίας της φύσης των μηχανισμών του και όχι από σύμπτωση».[78]

Η εγγύηση μιας βιώσιμης μετάλλαξης είναι η μετάφραση των νέων στόχων και των πρακτικών σε νέες θεσμικές δομές: «Η θεμελιώδης δύναμη η οποία θέτει και διατηρεί σε κίνηση την καπιταλιστική μηχανή πηγάζει από τα νέα καταναλωτικά αγαθά, τις νέες μεθόδους παραγωγής ή μεταφοράς, τις νέες αγορές και τις νέες μορφές βιομηχανικής οργάνωσης που δημιουργούνται από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις». Ας σημειωθεί πως ο Σουμπέτερ χρησιμοποιεί τη λέξη «δημιουργούνται» και όχι «καταστρέφονται». Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μετάλλαξης αναφέρει «τη βαθμιαία εξέλιξη της οργάνωσης από το εργαστήρι στο εργοστάσιο και από το εργοστάσιο σε μια πολυσύνθετη εταιρεία όπως η U.S. Steel...».[79]

Ο Σουμπέτερ αντιλαμβανόταν τη δημιουργική καταστροφή ως ένα ατυχές παραπροϊόν μια διαρκούς και περίπλοκης διαδικασίας δημιουργικής και βιώσιμης αλλαγής. «Ο καπιταλισμός», αναφέρει, «*δημιουργεί και καταστρέφει*». Ο Σουμπέτερ ήταν αμετακίνητος: «Η δημιουργική προσαρμογή διαποτίζει σε βάθος την εξέλιξη των μεταγενέστερων γεγονότων και την "τελική" τους έκβαση. [...] Η δημιουργική προσαρμογή αναπλάθει ριζικά τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα. [...] Αυτός είναι και ο λόγος που η δημιουργική προσαρμογή αποτελεί συστατικό στοιχείο της ιστορικής διαμόρφωσης: καμία αιτιοκρατική θεώρηση δεν μπορεί να την αντισταθμίσει».[80] Τέλος, στον αντίποδα της ρητορικής της Σίλικον Βάλεϊ και της λατρείας της για την ταχύτητα ο Σουμπέτερ υποστήριζε πως η πραγματική μετάλλαξη απαιτεί υπομονή: «Έχουμε να κάνουμε με μια διαδικασία κάθε πτυχή της οποίας χρειάζεται σεβαστό χρόνο ώστε να φανερώσει τα πραγματικά της γνωρίσματα και τις οριστικές της συνέπειες. [...] Πρέπει να κρίνουμε τη συμπεριφορά της σε συνάρτηση με τον χρόνο, κατά τη διάρκεια μιας διαδρομής δεκαετιών ή και αιώνων».[81]

Η σπουδαιότητα μιας «μετάλλαξης», κατά την εκτίμηση του Σου-

μπέτερ, συνεπάγεται τη αναγκαία διάνυση μιας μακράς απόστασης η οποία προϋποθέτει χρόνο και το σοβαρό έργο της επινόησης νέων θεσμικών μορφών συνυφασμένων με τις ανάγκες της νέας κάστας ανθρώπων. Η καταστροφή ελάχιστες φορές αποβαίνει δημιουργική, ειδικά απουσία του στέρεου υπόβαθρου της διπλής κίνησης. Ο Σουμπέτερ αποτυπώνει τα παραπάνω στο παράδειγμα της US Steel, μιας εταιρείας οι ιδρυτές της οποίας ήταν ορισμένοι από τους πλέον διαβόητους μεγιστάνες της Επίχρυσης Εποχής – ανάμεσά τους ο Άντριου Κάρνεγκι και ο Τζ. Π. Μόργκαν. Υπό την αυξανόμενη σθεναρή πίεση της διπλής κίνησης, η US Steel αναγκάστηκε να θεσμοθετήσει δίκαιες εργασιακές πρακτικές εφοδιασμένες με σωματεία και συλλογικές διαπραγματεύσεις, καθώς και με εσωτερική αγορά εργασίας, προοπτικές προαγωγής, επαγγελματική ιεραρχία, ασφάλεια εργασίας, εκπαίδευση και εξέλιξη· ταυτόχρονα η εταιρεία συνέχιζε να εφαρμόζει τα τεχνολογικά της επιτεύγματα στη μαζική παραγωγή.

Η μετάλλαξη δεν είναι κάτι παραμυθένιο· αφορά έναν καπιταλισμό της λογικής, θεμελιωμένο στην ανταποδοτικότητα με την κοινωνία υπό την αιγίδα των δημοκρατικών θεσμών. Οι μεταλλάξεις διαφοροποιούν δραματικά τη φύση του καπιταλισμού στρέφοντάς τον προς την κατεύθυνση εκείνων που υποτίθεται πως υπηρετεί. Ασχέτως αν αυτή η θεώρηση δεν μοιάζει εξίσου φανταχτερή ή συναρπαστική με εκείνη της τεχνολογικής πανάκειας, είναι αυτό που χρειαζόμαστε για να αλλάξουμε την τροχιά της οικονομικής ιστορίας· αυτό που χρειαζόμαστε για να αποφύγουμε τη σύγκρουση και να βάλουμε πλώρη για τη νεωτερικότητα.

VI. Ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός έρχεται να καλύψει το κενό

Το κενό γρήγορα καλύφθηκε από μια νέα μορφή οικονομικής ισχύος. Στους κόλπους της κάθε σημαντική ή ασήμαντη αναζήτηση στο διαδίκτυο, κάθε like, κάθε κλικ ανάγονταν σε εταιρικό περιουσιακό στοιχείο που έχρηζε παρακολούθησης, ανάλυσης και οικονομικής αξιοποίησης – δέκα μόλις χρόνια μετά το ντεμπούτο του iPod. Οι αξιώσεις αυτές θύμιζαν καρχαρία που όλο αυτόν τον καιρό καραδοκούσε σιωπηλά στον βυθό, στριφογυρίζοντας στο επίκεντρο των γεγονότων και εξαπολύοντας τον στιλπνό του όγκο έξω από την επιφάνεια του νερού όποτε ήθελε να πάρει μια γεύση από σάρκα. Τελικά, οι εταιρείες άρχισαν να δικαιολογούν αυτές τις παραβιάσεις παρουσιά-

ζοντάς τες ως το απαραίτητο quid pro quo σε αντάλλαγμα των «δωρεάν» διαδικτυακών υπηρεσιών. Η υποβάθμιση του απορρήτου, έλεγαν, είναι το τίμημα που πρέπει να πληρώσει κανείς για τον πακτωλό πληροφορίας, συνδέσεων και άλλων ψηφιακών αγαθών όποτε, όπου και όπως τα επιθυμεί. Με τέτοιου τύπου δικαιολογίες πέρασαν απαρατήρητες οι ριζικές αλλαγές που τελικά επαναδιατύπωσαν τους νόμους του καπιταλισμού και του ψηφιακού κόσμου.

Εκ των υστέρων αντιλαμβανόμαστε πως οι πολλές ανακολουθίες όσον αφορά την ανταπόκριση στις προσδοκίες των χρηστών ήταν απλώς μικροσκοπικές κλειδαρότρυπες με θέα σε έναν ταχύτατα αναπτυσσόμενο θεσμικό χώρο ο οποίος μάθαινε να εκμεταλλεύεται τις ανάγκες των ανθρώπων της δεύτερης νεωτερικότητας όπως και τις εδραιωμένες σταθερές της «ανάπτυξης μέσω του αποκλεισμού» ως μέσα επίτευξης ενός οικονομικού εγχειρήματος άνευ προηγουμένου. Με τον καιρό ο καρχαρίας του παραδείγματος αποδείχτηκε μια νέα, δομικά συμπαγής εκδοχή του καπιταλισμού της πληροφορίας η οποία διέθετε κινηματογραφικό ρυθμό αναπαραγωγής, συστημικές βάσεις και προσέβλεπε στην απόλυτη επικράτηση. Μια καινοφανής έκφραση του καπιταλισμού πλέον διαγκωνιζόταν για να καταλάβει τη θέση της στην ιστορία: ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός.

Αυτή η νέα μορφή αγοράς διέπεται από μια μοναδική φιλοσοφία σώρευσης σύμφωνα με την οποία ο θεμελιώδης μηχανισμός μετατροπής της επένδυσης σε κέρδος είναι η κατασκόπευση. Η ακαριαία άνοδός της, η θεσμική της εξέλιξη και η μεγάλη εξάπλωσή της βραχυκύκλωσαν την αρχική υπόσχεση της αναστροφής του καταναλωτικού ρου και των αξιών της αλληλεγγύης που αυτή συνεπαγόταν. Εν γένει, η άνοδος του κατασκοπευτικού καπιταλισμού πρόδωσε τις ελπίδες και τις προσδοκίες πολλών «πολιτών του διαδικτύου» οι οποίοι τέρπονταν από τη χειραφέτηση που υποσχόταν το διασυνδεδεμένο περιβάλλον.[82]

Ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός επιστράτευσε τα θαύματα του ψηφιακού κόσμου ώστε να ικανοποιήσει τις ανάγκες μας για λειτουργική ζωή, υποσχόμενος έναν μαγικό κόσμο απεριόριστης ροής πληροφορίας, αστείρευτης μέριμνας για τις ανάγκες μας και ανακούφισης από την ψυχοφθόρα πολυπλοκότητα της ζωής μας. Τον καλωσορίσαμε στην καρδιά και στο σπίτι μας με τις δικές μας τελετές υποδοχής. Ωστόσο, όπως θα αναλύσουμε λεπτομερώς και στα επόμενα κεφάλαια, εξαιτίας του κατασκοπευτικού καπιταλισμού τα μέσα για μια λειτουργική ζωή τα οποία αναζητούμε στο ψηφιακό σύμπαν

πλέον φέρουν το βάρος μιας πρωτόγνωρης απειλής. Σε αυτό το νέο καθεστώς η στιγμή κατά την οποία ικανοποιούνται οι ανάγκες μας είναι και η στιγμή κατά την οποία η ζωή μας λεηλατείται προς αναζήτηση συμπεριφορικών δεδομένων, πάντα προς όφελος άλλων. Το αποτέλεσμα είναι ένα νοσηρό και δομικά αλληλένδετο κράμα αυτοκαθορισμού και υπονόμευσης. Απουσία αποφασιστικής κοινωνικής απόκρισης, ώστε να περιοριστεί ή να τεθεί εκτός νόμου αυτή η φιλοσοφία σώρευσης, ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός μοιάζει να έχει πάρει θέση ώστε να γίνει η κυρίαρχη μορφή καπιταλισμού του καιρού μας.

Πώς συνέβη αυτό; Πρόκειται για ένα ερώτημα στο οποίο θα επανέλθουμε συχνά στις σελίδες του βιβλίου όσο θα αποκτούμε σφαιρικότερη εικόνα και θα λαμβάνουμε περισσότερες απαντήσεις. Προς το παρόν είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε πως ανά τους αιώνες αντιλαμβανόμασταν την απειλή ως έκφραση της κρατικής εξουσίας. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο βρεθήκαμε παντελώς απροετοίμαστοι και ανίκανοι να υπερασπιστούμε τον εαυτό μας από νέες εταιρείες με ευφάνταστα ονόματα και νεαρές ιδιοφυΐες στο τιμόνι τους, οι οποίες έμοιαζαν ικανές να μας προσφέρουν ακριβώς αυτό που ποθούσαμε με ελάχιστο ή μηδενικό κόστος. Οι πιο επώδυνες από τις επιπτώσεις αυτού του νέου καθεστώτος, στο παρόν και στο μέλλον, ήταν και είναι δύσκολο να κατανοηθούν και να τεθούν σε θεωρητική βάση, αφού η ταχύτητα των εξελίξεων είναι τέτοια που αδυνατούμε να τις φωτογραφίσουμε, ιδιαίτερα καθώς είναι καμουφλαρισμένες με πολυδάπανες και ακατανόητες τεχνολογικές διεργασίες, εταιρικές πρακτικές μυστικοπάθειας, δεξιοτεχνική ρητορική παραπλάνησης και σκόπιμη πολιτισμική υπεξαίρεση. Σε αυτή τη διαδρομή όροι το νόημα των οποίων θεωρούμε θετικό ή τουλάχιστον άνευ προσήμου –το «ανοιχτό διαδίκτυο», η «διαλειτουργικότητα», η «συνδεσιμότητα»– προσαρτώνται σιωπηλά σε μια αγορά οι διαδικασίες της οποίας αναμφισβήτητα χρησιμοποιούν τα άτομα ως μέσα επίτευξης επιχειρηματικών στόχων άλλων.

Ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός εδραιώθηκε ταχύτατα και, αν εξαιρέσουμε ορισμένα κλιμάκια τολμηρών ακαδημαϊκών νομικών και ακτιβιστών με έφεση στην τεχνολογία, κατάφερε τεχνηέντως να παραμείνει ακατανόητος και να παρακάμψει τη συναίνεσή μας. Όπως θα αναλύσουμε σε βάθος στο Κεφάλαιο 4, ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός είναι αδιανόητος εκτός ψηφιακού πλαισίου· εντούτοις, η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία και πολιτική συνέβαλε στη δημιουργία των

συνθηκών όπου εκείνος θα μπορούσε να ευδοκιμήσει. Αυτή η ιδεολογία –και η πρακτική της εφαρμογή– αναγκάζει τα άτομα της δεύτερης νεωτερικότητας να υποκύψουν στο δρακόντειο quid pro quo που αποτελεί τον πυρήνα της φιλοσοφίας συσσώρευσης του κατασκοπευτικού καπιταλισμού· εκεί η πληροφορία και η σύνδεση καταβάλλονται ως λύτρα έναντι των προσοδοφόρων συμπεριφορικών δεδομένων που χρηματοδοτούν την τεράστια ανάπτυξη και τα κέρδη του κατασκοπευτικού κεφαλαίου. Η όποια προσπάθεια αναστολής ή αποξήλωσης του κατασκοπευτικού καπιταλισμού θα βρίσκεται πάντα αντιμέτωπη με το ευρύτερο θεσμικό τοπίο που προστατεύει και συντηρεί τις διεργασίες του.

Η ιστορία δεν διαθέτει ομάδες ελέγχου, συνεπώς είναι αδύνατο να γνωρίζουμε αν η Apple, υπό διαφορετική ηγεσία, με περισσότερο χρόνο στη διάθεσή της ή υπό διαφορετικές περιστάσεις θα είχε προσεγγίσει, εξελίξει και θεσμοθετήσει την αιχμή του δόρατός της όπως έκαναν στην εποχή τους ο Χένρι Φορντ και ο Άλφρεντ Σλόουν. Ούτε και χάθηκε για πάντα η ευκαιρία – το αντίθετο. Έχουμε ακόμη τα περιθώρια να γίνουμε μάρτυρες του συγκερασμού των συστατικών μιας τρίτης νεωτερικότητας όπου μια πραγματικά αντεστραμμένη κατανάλωση και ένα αναθεωρημένο κοινωνικό συμβόλαιο θα καθιερωθούν ως οι αρχές ενός νέου ψηφιακού καπιταλισμού της λογικής, εναρμονισμένου με την κοινωνία των ατόμων και στηριγμένου στους δημοκρατικούς θεσμούς. Το γεγονός πως, κατά τον Σουμπέτερ, ο χρονικός ορίζοντας μιας τέτοιας εδραίωσης είναι δεκαετίες ή και αιώνες αιωρείται ως μια κριτική ματιά στο ευρύτερο αφήγημά μας.

Αυτές οι εξελίξεις γίνονται ακόμη πιο επικίνδυνες, διότι δεν μπορούν να αναχθούν σε γνώριμους ζημιογόνους παράγοντες –μονοπώλιο, καταπάτηση απορρήτου– και κατά συνέπεια οι καθιερωμένες τακτικές μάχης δεν είναι αποτελεσματικές στην καταπολέμησή τους. Οι νέοι ζημιογόνοι παράγοντες που αντιμετωπίζουμε βάλλουν την ιερότητα του ατόμου και ουσιαστικότατες πτυχές του – τα θεμελιώδη δικαιώματα που σχετίζονται με την ατομική κυριαρχία, συμπεριλαμβανομένου *του δικαιώματος στην ωφέλιμη χρήση του μελλοντικού χρόνου και του δικαιώματος στο άσυλο.* Καθένα από αυτά συνομολογεί τον ρόλο του ατόμου-αιτιακού παράγοντα και την προσωπική αυτονομία ως τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ύπαρξη της ελεύθερης βούλησης και της ίδιας της ιδέας της δημοκρατικής τάξης.

Ωστόσο, αυτή τη στιγμή οι ακραίες ασυμμετρίες οι οποίες συνοδεύουν τον κατασκοπευτικό καπιταλισμό, τόσο σε επίπεδο γνώσης

όσο και εξουσίας, αίρουν αυτά τα στοιχειώδη δικαιώματα. Ταυτόχρονα, η ζωή μας μεταφράζεται αυθαίρετα σε δεδομένα τα οποία υπεξαιρούνται και αναπροσαρμόζονται σε νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου, πάντοτε στην υπηρεσία αλλότριων συμφερόντων και απουσία γνωστών μέσων καταπολέμησης. Απέχουμε ακόμη από την ανάπτυξη των πολιτικών αντανακλαστικών και των νέων μορφών συνεργατικής δράσης που θα στηρίξουν αποτελεσματικά το ατομικό δικαίωμα σε ένα ανθρώπινο μέλλον, κατά τα πρότυπα των κοινωνικών κινημάτων των τελών του 19ου και του 20ού αιώνα τα οποία στόχευαν στην εναρμόνιση καπιταλισμού και κοινωνίας. Και όσο το έργο αυτής της ανάπτυξης βρίσκεται μπροστά μας η κινητοποίηση και η αντίσταση που γεννά θα διαμορφώσουν την αρένα όπου θα εκτυλιχθεί η μάχη για ένα ανθρώπινο μέλλον.

Τα γεγονότα της 9ης Αυγούστου 2011 προσέκρουσαν πάνω σε δύο εξαιρετικά ανόμοια οράματα για μια τρίτη νεωτερικότητα. Το ένα βασιζόταν στην ψηφιακή υπόσχεση του εκδημοκρατισμού της πληροφορίας στο περιθώριο εξατομικευμένων οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων. Το άλλο αντανακλούσε τη σκληρή αλήθεια του μαζικού αποκλεισμού και της ολιγαρχίας. Ωστόσο, πριν ακόμη γίνει ο απολογισμός των διδαγμάτων εκείνης της μέρας νέες απαντήσεις εμφανίστηκαν – ή, για να χρησιμοποιήσω έναν πιο μετριοπαθή όρο, ισχνές ενδείξεις απαντήσεων, εύθραυστες όσο και το διάφανο δέρμα νεογέννητου. Έλαβαν θέση στο επίκεντρο της παγκόσμιας προσοχής ταξιδεύοντας πάνω σε ευωδιαστές ρυπές ισπανικής λεβάντας και βανίλιας.

VII. Για ένα ανθρώπινο μέλλον

Τις πρώτες πρωινές ώρες της 9ης Αυγούστου 2011 η δεκαοκτάχρονη Μαρία Ελένα Μόντες καθόταν στο δροσερό μαρμάρινο δάπεδο του αιωνόβιου ζαχαροπλαστείου της οικογένειάς της στην περιοχή Ελ Ραβάλ της Βαρκελώνης, σιγοπίνοντας από το φλιτζάνι της γλυκό καφέ con leche και παρατηρώντας αμέριμνη τους πρωινούς διαπληκτισμούς των περιστεριών της πλατείας, όσο περίμενε να κρυώσουν στους δίσκους τους οι τσιγγάνικες τάρτες με ρούμι.

Το Pasteleria La Dulce βρισκόταν σε ένα στριμωχτό μεσαιωνικό κτίριο χωμένο σε μια μικροσκοπική πλατεία ενός από τους ελάχιστους δρόμους που είχαν γλιτώσει τόσο από την μπάλα κατεδαφί-

σεων όσο και από την επέλαση της γιάπικης σικ αισθητικής. Η οικογένεια Μόντες είχε φροντίσει ώστε το πέρασμα των δεκαετιών να μην αφήσει το αποτύπωμά του στον πολυαγαπημένο της φούρνο. Κάθε πρωί γέμιζαν με στοργή γυάλινα χειροποίητα μπολ με τραγανά τσούρο πασπαλισμένα με ζάχαρη, με λεπτεπίλεπτα μπουνιουέλο γεμισμένα με κρέμα βανίλιας, με μικροσκοπικές τάρτες φράουλας σε χάρτινα φορμάκια, με μαντεκάδο βουτύρου, με στριφτά ενσαϊμάδα βουτηγμένα σε ζάχαρη άχνη, με αφράτα μαγκνταλένα, με τραγανά πεστίνιο και με το ιδιαίτερο φλαό της προγιαγιάς της Μόντε, μια πίτα φτιαγμένη με φρέσκο τυρί, αρωματισμένη με ισπανική λεβάντα, μάραθο και μέντα. Υπήρχαν τάρτες αμυγδάλου με σαγκουίνι οι οποίες, σύμφωνα με τη σενιόρα Μόντες, παρασκευάζονταν ακριβώς όπως τις έτρωγε κάποτε η βασίλισσα Ισαβέλλα. Τα δοχεία του αστραφτερού λευκού ψυγείου που βρισκόταν κατά μήκος του τοίχου ήταν γεμάτα με παγωτό ελαιόλαδου αρωματισμένο με γλυκάνισο. Στην οροφή αργογυρνούσε ένας παλιός ανεμιστήρας, σκορπίζοντας το άρωμα του μελιού και της μαγιάς σε κάθε γωνία του αειθαλούς μαγαζιού.

Μόνο ένα πράγμα είχε αλλάξει. Οποιονδήποτε άλλο Αύγουστο η Μαρία Ελένα και η οικογένειά της θα βρίσκονταν στο καλοκαιρινό τους εξοχικό και θα χουζούρευαν στη σκιά ενός μικρού πευκοδάσους κοντά στην παραθαλάσσια κωμόπολη Παλαφρουγέλ, το επί σειρά γενεών καταφύγιο της οικογένειας. Παρ' όλα αυτά, το 2011 ούτε η οικογένεια Μόντες ούτε και οι πελάτες και οι φίλοι τους θα έκαναν τις αυγουστιάτικες διακοπές τους. Η οικονομική κρίση είχε ρημάξει ολόκληρη τη χώρα σαν επιδημία πανώλης, οδηγώντας σε συρρίκνωση της κατανάλωσης και ανεβάζοντας την ανεργία στο 21%, το υψηλότερο ποσοστό στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το οποίο ανερχόταν στο 46% στις ηλικίες κάτω των 24 ετών. Στην Καταλονία, την περιφέρεια των 7,5 εκατομμυρίων κατοίκων στην οποία ανήκει η Βαρκελώνη, το 18% του πληθυσμού πλέον διαβιούσε κάτω από το όριο της φτώχειας.[83] Το καλοκαίρι του 2011 ελάχιστοι ήταν εκείνοι που είχαν τη δυνατότητα να χαρούν την απλή απόλαυση του Αυγούστου στη θάλασσα ή στο βουνό.

Οι ιδιοκτήτες δέχονταν νέες πιέσεις ώστε να πουλήσουν το κτίριο και να αφήσουν τελικά το μέλλον να καταπιεί το La Dulce. Η οικογένεια θα μπορούσε να ζήσει άνετα από τα έσοδα μιας τέτοιας πώλησης, ακόμη και με τη χαμηλή τιμή με την οποία θα ήταν αναγκασμένη να συμβιβαστεί. Το κατάστημα δεν είχε πολλή κίνηση, αλλά ο σενιόρ Φίτο Μόντες αρνούνταν να απολύσει υπαλλήλους, καθώς έπει-

τα από τόσα χρόνια σταθερής εργασίας ήταν σαν να ανήκουν στην ευρύτερή οικογένειά τους. Σχεδόν όλοι τους οι γνωστοί έλεγαν πως το τέλος είναι αναπόφευκτο και πως οι Μόντες έπρεπε να αρπάξουν την ευκαιρία για αξιοπρεπή έξοδο. Ωστόσο, η οικογένεια ήταν διατεθειμένη να θυσιάσει τα πάντα ώστε να διαφυλάξει το Pasteleria La Dulce για το μέλλον.

Μόλις τρεις μήνες νωρίτερα ο Χουάν Πάμπλο και η Μαρία είχαν κάνει το οδοιπορικό έως τη Μαδρίτη, στην Πουέρτα ντελ Σολ, με σκοπό να ενώσουν τις δυνάμεις τους με χιλιάδες άλλους διαδηλωτές οι οποίοι κατασκήνωσαν επί έναν μήνα στην πλατεία δίνοντας υπόσταση στο κίνημα των Αγανακτισμένων, το 15Μ, εκπροσωπώντας τη νέα φωνή των ανθρώπων οι οποίοι είχαν φτάσει στα άκρα από την οικονομική πολιτική της περιφρόνησης. Το μόνο που τους είχε απομείνει ήταν να φωνάξουν «Ya. No mas!». Φτάνει πια! Η συνάθροιση τόσο μεγάλου αριθμού πολιτών στη Μαδρίτη οδήγησε σε ένα πανεθνικό κύμα διαμαρτυριών, οι οποίες τελικά έγιναν η αφετηρία νέων πολιτικών κομμάτων, συμπεριλαμβανομένου του Podemos. Σε πολλές πόλεις, σε πολλές γειτονιές είχαν αρχίσει να συνέρχονται οι τοπικές συνελεύσεις και οι Μόντες είχαν παραβρεθεί σε μια τέτοια συνέλευση το προηγούμενο βράδυ στο Ελ Ραβάλ.

Έχοντας φρέσκες τις βραδινές συζητήσεις, συγκεντρώθηκαν στο διαμέρισμα πάνω από το ζαχαροπλαστείο νωρίς το απόγευμα της 9ης Αυγούστου ώστε να μοιραστούν το απογευματινό τους γεύμα και να συζητήσουν την τύχη του La Dulce, χωρίς να είναι κανείς βέβαιος για το τι σκεφτόταν ο πατέρας Μόντες.

«Οι τραπεζίτες ίσως δεν το γνωρίζουν», είπε συλλογισμένος ο Φίτο Μόντες, «αλλά το μέλλον θα χρειαστεί και το παρελθόν. Θα χρειαστεί αυτά τα μαρμάρινα πατώματα και τη γλύκα των τσιγγάνικων ταρτών μου. Μας συμπεριφέρονται λες και είμαστε νούμερα σε ένα κιτάπι, λες και διαβάζουν τον αριθμό των νεκρών σε αεροπορικό δυστύχημα. Νομίζουν πως το μέλλον ανήκει μόνο σε αυτούς. Αλλά όλοι έχουμε το δικό μας παρελθόν. Όλοι έχουμε τη ζωής μας. Από μας εξαρτάται να βροντοφωνάξουμε το δικαίωμά μας στο μέλλον. Το μέλλον είναι και δική μας πατρίδα».

Η Μαρία και ο Χουάν Πάμπλο αναστέναξαν ταυτόχρονα από ανακούφιση και σκιαγράφησαν το σχέδιο δράσης τους. Ο Χουάν Πάμπλο θα διέκοπτε προσωρινά τις σπουδές του στο πανεπιστήμιο και η Μαρία Ελένα θα ανέβαλλε την εγγραφή στο δικό της. Θα δούλευαν ώστε να αυξήσουν τις πωλήσεις του La Dulce με παραδόσεις κατ᾽ οί-

κον και υπηρεσίες catering. Όλων ο μισθός θα μειωνόταν, αλλά κανείς δεν θα χρειαζόταν να φύγει. Όλοι θα έσφιγγαν το ζωνάρι – εκτός από τα παχιά μπουνιουέλο και τους αψεγάδιαστους συντρόφους τους οι οποίοι θα έμεναν ακλόνητοι, στοιχισμένοι σε πεντανόστιμες σειρές.

Ξέρουμε πώς να ανταποκριθούμε στο αναπόφευκτο, είπαν. Έχουμε επιβιώσει από πολέμους, έχουμε επιβιώσει από τους φασίστες. Θα επιβιώσουμε και πάλι. Για τον Φίτο Μόντες το δικαίωμα της οικογένειάς του να προσδοκά το μέλλον ως πατρίδα απαιτούσε τη συνέχιση ορισμένων ακριβοθώρητων, όμορφων, μυστηριωδών, ανείπωτων και άυλων πραγμάτων, χωρίς τα οποία όλοι τους συμφωνούσαν πως η ζωή θα ήταν μηχανική και δίχως ψυχή. Ήταν αποφασισμένος, για παράδειγμα, να εξασφαλίσει πως άλλη μια γενιά από παιδιά Ισπανών θα αναγνώριζε το χαρακτηριστικό άρωμα από τις τάρτες σαγκουίνι με τα ροδοπέταλα στην κρούστα και θα μυούνταν στο μυστήριο της μεσαιωνικής ζωής των ευωδιαστών κήπων της Αλάμπρα.

Στις 9 Αυγούστου η θερμοκρασία ανέβαινε σταθερά στη σκιερή πλατεία και ο ήλιος άδειαζε τις αλέες όπου οι Χαν, οι Μαυριτανοί, οι Καστιλιάνοι και οι Βουρβόνοι είχαν παρελάσει στον καιρό τους ως θριαμβευτές. Αυτοί οι σιωπηλοί δρόμοι ελάχιστα υποδήλωναν τις ιστορικές διαβουλεύσεις της Μαδρίτης, οι οποίες την ίδια μέρα θα γίνονταν θέμα και στους *New York Times*.[84] Στο δικό μου μυαλό, όμως, οι δύο πόλεις ενώνονταν από τον αόρατο μοσχοβολιστό αχνό που αναδιδόταν από το La Dulce και ανέβαινε ψηλά στον ανοιχτογάλανο ουρανό της Βαρκελώνης με κατεύθυνση προς τον Νότο και τη Δύση, πριν κατακάτσει μπροστά από τη λιτή πρόσοψη του κτιρίου στο οποίο στεγαζόταν η Agencia Española de Protección de Datos· εκεί όπου άλλος ένας αγώνας για το δικαίωμα στον μελλοντικό χρόνο βρισκόταν σε εξέλιξη.

Η Ισπανική Υπηρεσία Προστασίας Δεδομένων είχε αποφασίσει να ταχθεί υπέρ των αιτημάτων ενενήντα απλών πολιτών οι οποίοι, όπως και η οικογένεια Μόντες, ήταν αποφασισμένοι να υπερασπιστούν την ουσιώδη κληρονομιά ενός κόσμου παθολογικά διψασμένου για αλλαγή με την ταχύτητα του φωτός. Στο όνομα του «δικαιώματος στη λήθη» οι εν λόγω Ισπανοί μπήκαν στην αρένα κραδαίνοντας κόκκινα πανιά, αποφασισμένοι να επιβληθούν στον πιο αφηνιασμένο ταύρο όλων: στην Google, το μεγαθήριο του κατασκοπευτικού καπιταλισμού. Όταν η υπηρεσία διέταξε την εταιρεία να διακόψει την καταχώριση των επίμαχων λινκ που αφορούσαν τα ενενήντα

αυτά άτομα, ο ταύρος δέχτηκε ένα από τα πρώτα και πιο σημαντικά χτυπήματα.

Η εναντίωση από πλευράς επίσημης αρχής αντλούσε τη δυναμική της από το ίδιο αίσθημα, την ίδια επιμονή και αποφασιστικότητα που διέγειρε την οικογένεια Μόντες και εκατομμύρια άλλους Ισπανούς οι οποίοι ήταν αναγκασμένοι να γραπωθούν από το μέλλον, καθώς το ανάλγητο κεφάλαιο επιχειρούσε να τους το στερήσει υπό το αυθαίρετο πρόσχημα της νομοτέλειας. Στον αγώνα για την υπερίσχυση του δικαιώματος στη λήθη η πολυπλοκότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, με τις εκατοντάδες εκατομμύρια αποχρώσεις του γκρι, αντιτάχθηκε στις οικονομικές επιταγές του κατασκοπευτικού καπιταλισμού· σε αυτές που οδηγούν στην άκαμπτη επιδίωξη της εξόρυξης και της κατακράτησης πληροφοριών. Στην Ισπανία το δικαίωμα στην ωφέλιμη χρήση του μελλοντικού χρόνου διέθετε πνοή και πείσμα, διατρανώνοντας πως οι διεργασίες του κατασκοπευτικού καπιταλισμού και της ψηφιακής αρχιτεκτονικής του ούτε είναι, ούτε ήταν, ούτε και θα μπορούσαν να είναι νομοτελειακές. Τουναντίον, οι φωνές της αντίστασης διακήρυτταν πως ο ίδιος ο καπιταλισμός της Google είναι ανθρώπινη εφεύρεση και ότι είναι στη διακριτική ευχέρεια των ανθρώπων να τον καταλύσουν και να τον επαναπροσδιορίσουν μέσω δημοκρατικών διαδικασιών, όχι βάσει εμπορικών προσταγών. Ο τελευταίος λόγος όσον αφορά το ανθρώπινο και το ψηφιακό μέλλον δεν θα ανήκε στην Google.

Καθένας από τους ενενήντα πολίτες είχε ένα ξεχωριστό αίτημα. Μια γυναίκα δεν ήθελε ο πρώην σύζυγός της, ο οποίος την καταδίωκε, να βρει τη διεύθυνσή της στο διαδίκτυο. Το απόρρητο των προσωπικών δεδομένων της ήταν απαραίτητο για την ηρεμία της και τη σωματική της ακεραιότητα. Μια μεσήλικας αισθανόταν άβολα εξαιτίας μιας σύλληψής της κατά τα φοιτητικά της χρόνια. Το απόρρητο ήταν απαραίτητο για την προστασία της προσωπικότητας και της αξιοπρέπειάς της. Ένας δικηγόρος ονόματι Μάριο Κοστέχα Γκονθάλεθ είχε κινδυνέψει πριν από χρόνια να χάσει το σπίτι του. Παρόλο που το ζήτημα είχε πλέον διευθετηθεί, τα αποτελέσματα της αναζήτησης του ονόματός του στη μηχανή της Google εξακολουθούσαν να περιλαμβάνουν λινκ της αναγγελίας πλειστηριασμού, κάτι που, όπως υποστήριζε ο ίδιος, έπληττε την υπόληψή του. Παρόλο που η Ισπανική Υπηρεσία Προστασίας Δεδομένων απέρριψε την ιδέα της αναγκαστικής αφαίρεσης νόμιμων πληροφοριών από εφημερίδες και άλλους πρωτογενείς τόπους –τέτοιες πληροφορίες, εξήγησαν, θα

υπήρχαν κάπου υπό οποιεσδήποτε συνθήκες– επικύρωσε την ιδέα πως η Google ήταν υπεύθυνη και πως έπρεπε να λογοδοτήσει. Εξάλλου, η Google ήταν αυτή η οποία πήρε εργολαβία την αλλαγή των κανόνων του κύκλου της πληροφορίας όταν αποφάσισε να σωρεύσει, να καταχωρίσει και να καταστήσει προσβάσιμα τα προσωπικά μας δεδομένα σε όλη την επικράτεια του διαδικτύου χωρίς να ζητήσει την άδεια κανενός. Η υπηρεσία κατέληξε πως οι πολίτες είχαν το δικαίωμα να ζητήσουν την αφαίρεση συνδέσμων και διέταξε την Google να διακόψει την καταχώριση των πληροφοριών και να καταργήσει τους υφιστάμενους συνδέσμους, παραχωρώντας τους στις αρχικές τους τοποθεσίες.

Η αποστολή της Google να «οργανώσει την παγκόσμια πληροφορία και να την κάνει οικουμενικά προσβάσιμη και ωφέλιμη» –ξεκινώντας από το διαδίκτυο– άλλαξε τη ζωή όλων μας. Αναμφισβήτητα έχουν υπάρξει τρομερά πλεονεκτήματα. Η σημασία, όμως, αυτών των εξελίξεων για τα ίδια τα άτομα είναι η εξής: πληροφορίες οι οποίες υπό κανονικές συνθήκες θα γερνούσαν και θα λησμονούνταν πλέον μένουν για πάντα νέες, φωταγωγημένες και στο προσκήνιο της ψηφιακής ταυτότητας κάθε ατόμου. Η Ισπανική Υπηρεσία Προστασίας Δεδομένων αναγνώρισε πως δεν χρήζουν όλες οι πληροφορίες υστεροφημίας. Ορισμένες θα πρέπει να λησμονούνται, επειδή αυτή είναι η ανθρώπινη φύση. Όπως ήταν αναμενόμενο, η Google άσκησε έφεση στην απόφαση της υπηρεσίας στο Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας, το οποίο επέλεξε μια από τις ενενήντα υποθέσεις, εκείνη του δικηγόρου Μάριο Κοστέχα Γκονθάλεθ, και την παρέπεμψε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Έπειτα από μακροσκελείς και δραματικές διαβουλεύσεις το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποφάνθηκε υπέρ του δικαιώματος στη λήθη θεσπίζοντάς το ως θεμελιώδη αρχή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης τον Μάιο του 2014.[86]

Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, η οποία δυστυχώς συχνά υποβαθμίζεται στο άθροισμα των νομικών και τεχνικών συνιστωσών που σχετίζονται με τη διαγραφή προσωπικών δεδομένων ή τον παροπλισμό των συνδέσμων που οδηγούν σε αυτά, ήταν στην πραγματικότητα ένα σημαντικό σημείο καμπής για τη δημοκρατία, η οποία άρχισε να αξιώνει και πάλι το δικαίωμα στην ωφέλιμη χρήση του μελλοντικού χρόνου διεκδικώντας το από τις ισχυρές δυνάμεις ενός κατασκοπευτικού καπιταλισμού αποφασισμένου να κυριαρχήσει ανενόχλητος επί του ψηφιακού μέλλοντος. Στον αντίποδα, η εκτίμηση του δικαστηρίου επιδίκασε το μέλλον στον άνθρωπο, απορρίπτοντας

τους ισχυρισμούς της Google περί νομοτέλειας όσον αφορά την τεχνολογία της μηχανής αναζήτησής της. Το δικαστήριο αναγνώρισε πως τα αποτελέσματα των αναζητήσεων είναι δυνητικά προϊόντα συγκεκριμένων οικονομικών συμφερόντων και αποτελούν το καύσιμο στα σωθικά αυτής της μηχανής: «Ο χειριστής μιας μηχανής αναζήτησης φέρει την ευθύνη της δυνητικής και ουσιαστικής επενέργειάς του σε θεμελιώδη δικαιώματα όσον αφορά το απόρρητο και την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Δεδομένης της ενδεχόμενης σοβαρότητας της παρέμβασης» σε αυτά τα δικαιώματα «αυτή δεν μπορεί να δικαιολογηθεί απλώς από το οικονομικό συμφέρον το οποίο έχει ο χειριστής μιας τέτοιας μηχανής από αυτή τη διαδικασία».[87] Όπως το έθεσαν συνοπτικά και οι ακαδημαϊκοί νομικοί Πολ Μ. Σβαρτς (Paul M. Schwartz) και Καρλ-Νικολάους Πάιφερ (Karl-Nikolaus Peifer), «Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποφάνθηκε πως η απρόσκοπτη ροή των πληροφοριών είναι όντως σημαντική, αλλά όχι στον ίδιο βαθμό, σε τελική ανάλυση, με την προάσπιση της αξιοπρέπειας, το απόρρητο και την προστασία των δεδομένων υπό το καθεστώς των Ευρωπαϊκών Δικαιωμάτων».[88] Το δικαστήριο εκχώρησε στους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης το δικαίωμα να μάχονται, απαιτώντας από την Google να θεμελιώσει μια διαδικασία για την επεξεργασία των αιτημάτων απομάκρυνσης συνδέσμων και εξουσιοδοτώντας τους πολίτες να προσφεύγουν στους δημοκρατικούς θεσμούς, συμπεριλαμβανομένης «της εποπτικής ή της δικαστικής αρχής, προκειμένου να διεξάγονται οι απαραίτητοι έλεγχοι και οι υπεύθυνοι να υποχρεώνονται στη λήψη των κατάλληλων μέτρων».[89]

Επικυρώνοντας το δικαίωμα στη λήθη, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διακήρυξε πως οι άνθρωποι, οι νόμοι τους και οι δημοκρατικοί θεσμοί τους είναι δικαιωματικά οι απόλυτοι κυρίαρχοι του ψηφιακού μέλλοντος· επιβεβαίωσε πως τα άτομα και οι δημοκρατικές κοινωνίες μπορούν να αγωνιστούν για το δικαίωμά τους στην ωφέλιμη χρήση του μελλοντικού χρόνου και να κερδίσουν, ακόμη και όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με την εξουσία μιας τεράστιας ιδιωτικής εταιρείας. Όπως παρατήρησε και ο ακαδημαϊκός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων Φεντερίκο Φαμπρίνι (Federico Fabbrini), το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, με αυτή την υπόθεση-σταθμό, εξελίχτηκε και ανέλαβε πιο εμφατικά τον ρόλο ενός δικαστηρίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πατώντας στο «ναρκοπέδιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ψηφιακή εποχή...».[90]

Όταν ανακοινώθηκε η απόφαση του δικαστηρίου, οι πρεσβευτές

του «έξυπνου χρήματος» είπαν πως κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε ποτέ να συμβεί στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου κατά κανόνα οι διαδικτυακές εταιρείες χρησιμοποιούν την Πρώτη Τροπολογία του Συντάγματος ως πρόσχημα για τη νομιμοποίηση της «ανεξουσιοδότητης καινοτομίας».[91] Ορισμένοι ειδικοί του τεχνολογικού χώρου χαρακτήρισαν την απόφαση «τραγελαφική».[92] Οι ιθύνοντες της Google την υποδέχτηκαν με περιφρόνηση. Ρεπόρτερ αναφερόμενοι στον Σεργκέι Μπριν (Sergey Brin), συνιδρυτή της Google, τον περιέγραψαν ως «χλευαστικό» και «ανίκανο να πάρει την υπόθεση στα σοβαρά». Όταν ρωτήθηκε για την απόφαση του δικαστηρίου στο πλαίσιο διακεκριμένου τεχνολογικού συνεδρίου ο Μπριν απάντησε: «Πολύ θα ήθελα να την ξεχάσουμε αυτή την απόφαση».[93]

Σε σχέση με την ίδια απόφαση, ο διευθύνων σύμβουλος και συνιδρυτής της Google Λάρι Πέιτζ (Larry Page) παπαγάλισε το μήνυμα της διακήρυξης του στόχου της εταιρείας διαβεβαιώνοντας τους *Financial Times* πως η Google «συνεχίζει να αποσκοπεί στο να οργανώσει τις παγκόσμιες πληροφορίες και να τις κάνει οικουμενικά προσβάσιμες και ωφέλιμες». Ο Πέιτζ υπερασπίστηκε την πρωτοφανή ισχύ της εταιρείας σε επίπεδο πληροφορίας με μια αναπάντεχη δήλωση, υποστηρίζοντας λίγο πολύ πως οι άνθρωποι θα πρέπει να εμπιστεύονται την Google περισσότερο από τους δημοκρατικούς τους θεσμούς: «Σε γενικές γραμμές, η ύπαρξη των δεδομένων σε εταιρείες όπως η Google είναι προτιμότερη από την καταχώρισή τους σε κρατικούς φορείς, όπου δεν υφίσταται νόμιμη οδός εκταμίευσής τους, επειδή φυσικά εμείς ενδιαφερόμαστε για τη φήμη μας. Δεν μπορώ να πω με σιγουριά ότι το ίδιο ισχύει και για την κυβέρνηση».[94] Σε ομιλία του ενώπιον των μετόχων της εταιρείας την επομένη της δικαστικής απόφασης ο Έρικ Σμιτ τη χαρακτήρισε μια «άστοχη απόπειρα ισοσκελισμού» στη «μάχη μεταξύ του δικαιώματος στη λήθη και του δικαιώματος στη γνώση».[95]

Τα σχόλια των ηγετών της Google αντικατόπτριζαν την επιμονή τους όσον αφορά τη διατήρηση των προνομίων διαχείρισης του μέλλοντος και τη δυσανασχέτησή τους όταν αυτά τα προνόμια αμφισβητούνταν. Ωστόσο, υπήρχε πληθώρα ενδείξεων πως το αμερικανικό κοινό δεν ασπαζόταν την αποκλειστική εξουσία της εταιρείας. Μάλιστα, οι πρεσβευτές του έξυπνου χρήματος που αναφέραμε νωρίτερα δεν αποδείχτηκαν και τόσο έξυπνοι. Έναν χρόνο μετά την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου μια πανεθνική δημοσκόπηση μεταξύ Αμερικανών ενηλίκων έδειξε πως το 88% ήταν υπέρ της θέσπισης νόμου παρεμφερούς με το δικαίωμα στη λήθη. Το ίδιο έτος το

ερευνητικό κέντρο Pew Research διαπίστωσε πως το 93% των Αμερικανών θεωρούσε σημαντικό να έχει τον έλεγχο του «ποιος μπορεί να μάθει πράγματα για μένα». Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώθηκαν και από διάφορες δημοσκοπήσεις.[96]

Στην Καλιφόρνια, την 1η Ιανουαρίου 2015, τέθηκε σε εφαρμογή ο νόμος "Online Eraser" (διαδικτυακή γόμα), σύμφωνα με τον οποίο ο υπεύθυνος ενός διαδικτυακού τόπου, μιας διαδικτυακής υπηρεσίας ή μιας διαδικτυακής ή κινητής εφαρμογής ήταν υποχρεωμένος να επιτρέπει σε ανηλίκους που είναι εγγεγραμμένοι χρήστες της εν λόγω υπηρεσίας να αφαιρούν ή να αιτούνται την αφαίρεση περιεχομένου ή πληροφοριών αναρτημένων από τους ίδιους. Η νομοθεσία της Καλιφόρνια κατέλαβε ένα νευραλγικό οχυρό του κατασκοπευτικού καπιταλισμού, αποδυναμώνοντας τον ρόλο της Google ως αυτοανακηρυγμένης υπέρμαχου του δικαιώματος στην απεριόριστη γνώση και καταδεικνύοντας πως βρισκόμαστε στην αρχή και όχι στο τέλος μιας μακράς περιπέτειας με πολλά σκαμπανεβάσματα.

Η Ισπανική Υπηρεσία Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων και στη συνέχεια το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο φανέρωσαν την αβάσταχτη ελαφρότητα της τεχνολογικής νομοτέλειας· το κατάφεραν διακηρύσσοντας το διακύβευμα για το μέλλον της ανθρωπότητας και προασπίζοντας την πρωτοκαθεδρία των δημοκρατικών θεσμών στη διαμόρφωση ενός υγιούς και δίκαιου ψηφιακού μέλλοντος. Πάγια θέση του έξυπνου χρήματος είναι πως η αμερικανική νομοθεσία θα παραμείνει για πάντα αφοσιωμένη στους επιχειρηματίες του κατασκοπευτικού καπιταλισμού μεροληπτώντας κατά των ανθρώπων. Όμως, οι δεκαετίες που θα ακολουθήσουν ίσως αποτελέσουν για ακόμη μια φορά απόδειξη πως το έξυπνο χρήμα δεν έχει πάντα δίκιο. Όσον αφορά τον λαό της Ισπανίας, την Υπηρεσία Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων της χώρας τους και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, το πέρασμα του χρόνου ίσως αναδείξει τα επιτεύγματά τους ως το εναρκτήριο ενθαρρυντικό κεφάλαιο στην ευρύτερη ιστορία του αγώνα μας για μια τρίτη νεωτερικότητα η οποία θα συνεπάγεται πρωτίστως ένα ανθρώπινο μέλλον θεμελιωμένο σε μια δημοκρατία χωρίς αποκλεισμούς, αφοσιωμένη στο ατομικό δικαίωμα για μια λειτουργική ζωή. Το μήνυμά τους είναι προσεκτικά εγχαραγμένο ώστε να απασχολήσει αργότερα τα παιδιά μας: *Η ελαφρότητα της τεχνολογικής νομοτέλειας είναι ανάλογη της βαρύτητας της δημοκρατίας μας και η παροδικότητά της ανάλογη της αναλλοίωτης μυρωδιάς των ροδοπέταλων και της γεύσης του μελιού.*

VIII. Κατονομασία και αναχαίτιση

Η όποια προσπάθεια αναχαίτισης του κατασκοπευτικού καπιταλισμού πρέπει να ξεκινήσει από την προσεκτική κατονομασία. Πρόκειται για μια συνεύρεση χαρακτηριστικά παραδείγματα της οποίας συναντούμε στην πρόσφατη ερευνητική ιστορία γύρω από τον ιό HIV, την οποία και παραθέτω ως σημείο αναφοράς. Επί τρεις δεκαετίες οι επιστήμονες στόχευαν στη δημιουργία ενός εμβολίου που θα βάδιζε πάνω στις γραμμές παλαιότερων θεραπειών οι οποίες εκπαίδευαν το ανοσοποιητικό σύστημα ώστε να παράγει τα αντισώματα που θα καταπολεμούσαν την ασθένεια. Όμως, καθώς ο όγκος των διαθέσιμων στοιχείων αυξανόταν, ανακαλύψαμε απροσδόκητες συμπεριφορές του ιού οι οποίες διέφεραν δραματικά από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των άλλων μολυσματικών ασθενειών.[97]

Το σκηνικό άρχισε να αλλάζει το 2012, στο Διεθνές Συνέδριο για το AIDS, όπου παρουσιάστηκαν νέες στρατηγικές βασισμένες στην προσεκτική παρατήρηση της βιολογίας σπάνιων περιπτώσεων φορέων του HIV που το αίμα τους παρήγε φυσικά αντισώματα. Η έρευνα άρχισε να μετατοπίζεται προς μεθόδους οι οποίες αναπαρήγαν τη συγκεκριμένη αντίδραση ανοσοποίησης.[98] Όπως ανακοίνωσε και εξέχων ερευνητής, «Πλέον γνωρίζουμε το πρόσωπο του εχθρού, κι έτσι διαθέτουμε ορισμένα χρήσιμα στοιχεία που θα μας βοηθήσουν στην προσέγγιση του προβλήματος».[99]

Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε είναι πως κάθε επιτυχημένο εμβόλιο ξεκινά με την προσεκτική παρατήρηση της εχθρικής ασθένειας. Το ιζηματογενές νοητικό και λεκτικό πλαίσιο και τα εργαλεία που μας κληροδότησαν παλιότερες καταστροφές εμποδίζουν την πρόοδο. Μυρίζουμε καπνό και τρέχουμε να κλείσουμε τις πόρτες δωματίων που είναι μοιραίο να γίνουν στάχτη. Είναι σαν να πετάμε χιονόμπαλες πάνω σε έναν λείο μαρμάρινο τοίχο με μοναδικό αποτέλεσμα να τις παρατηρούμε καθώς εκείνες γλιστρούν προς τα κάτω αφήνοντας πίσω τους ένα υγρό ίχνος: ένα πρόστιμο εδώ, μια προσωρινή παράκαμψη στην καθιερωμένη λειτουργία εκεί, ένα καινούριο λογισμικό κρυπτογράφησης πιο πέρα...

Αυτό που προέχει τούτη τη στιγμή είναι να ταυτοποιήσουμε αυτή τη νέα μορφή καπιταλισμού αναλύοντας το δικό του τοπίο και χρησιμοποιώντας το δικό του φρασεολόγιο. Θέλοντας και μη, αυτή η αναζήτηση μας μεταφέρει στη Σίλικον Βάλεϊ – εκεί όπου τα πράγματα κινούνται τόσο γρήγορα ώστε ελάχιστοι είναι αυτοί που αντιλαμβά-

νονται τι συμβαίνει. Είναι το περιβάλλον της εξέλιξης «με την ταχύτητα των ονείρων», όπως το περιγράφει γλαφυρά ένας μηχανικός της Google.[100] Σκοπός μου εδώ είναι να επιβραδύνω τα τεκταινόμενα και να μεγεθύνω τον χώρο του διαλόγου αποκαλύπτοντας το αντικείμενο αυτών των νέων δημιουργημάτων τα οποία διογκώνουν την ανισότητα, τανύζουν την κοινωνική ιεραρχία, εντείνουν τον αποκλεισμό, σφετερίζονται δικαιώματα και αφαιρούν από τον προσωπικό βίο όλα εκείνα τα στοιχεία που τον καθιστούν *προσωπικό* για σένα και για μένα. Για να γίνει κάποτε το ψηφιακό μέλλον πατρίδα μας πρέπει εμείς οι ίδιοι να φροντίσουμε για αυτό. Θα πρέπει να γνωρίζουμε. Θα πρέπει να αποφασίσουμε. Θα πρέπει να αποφασίσουμε για το ποιος αποφασίζει. Αυτός είναι ο αγώνας μας για ένα ανθρώπινο μέλλον.

